

Janusz Gręźlikowski

Działalność kościelna biskupów włocławskich w okresie kujawsko-kaliskim diecezji

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 56/3, 103-167

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

KS. JANUSZ GRĘŻLIKOWSKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

DZIAŁALNOŚĆ KOŚCIELNA BISKUPÓW WŁOCŁAWSKICH W OKRESIE KUJAWSKO-KALISKIM DIECEZJI

Treść: Wstęp. – 1. Struktura organizacyjno-administracyjna i uwarunkowania duszpastersko-wyznaniowe diecezji w XIX i początkach XX wieku. – 2. Józef Ignacy Rybiński (1777-1806). – 3. Franciszek Małczewski (1815-1818). – 4. Andrzej Wołowicz (1819-1822). – 5. Józef Szczepan Koźmian (1823-1831). – 6. Walenty Maciej Tomaszewski (1836-1850). – 7. Mikołaj Błocki (1851). – 8. Jan Michał Marszewski (1856-1867). – 9. Wincenty Teofil Chościak Popiel (1875-1883). – 10. Aleksander Kazimierz Bereśniewicz (1883-1902). – 11. Stanisław Kazimierz Zdzitowiecki (1902-1927). – Zakończenie.

Wstęp

Chrystus zakładając Kościół wyposażył go w liczne środki uświęcania i prowadzenia ludzi do zbawienia. Takimi środkami są przede wszystkim sakramenty z Eucharystią na czele, jako centrum życia chrześcijańskiego, a także władza rządzenia, przy pomocy której Kościół ma prawo i obowiązek wydawania norm, ukazujących wiernym właściwe drogi osiągnięcia nadprzyrodzonego celu. W świetle nauczania i ustawodawstwa kościelnego możemy powiedzieć, w prawnie-institutionalnej strukturze Kościoła oraz hierarchicznym ustroju społeczności kościelnej, naczelne i wyjątkowe miejsce posiadają biskupi. Ich urząd obejmuje posługę nauczania, uświęcania i rządzenia, a biskupstwo w swej najgłębszej treści jest służbą sprawowaną wewnątrz Kościoła, mającą na celu udostępnienie tajemnicy zbawczej Chrystusa¹. Kościelna władza ustawodawcza, mająca swoje źródło w ustanowieniu Bożym, jest zara-

¹ Zob. KK, 18 i 19.

zem najgłębszym uzasadnieniem, że Kościół jest z tegoż ustanowienia Boskiego podmiotem prawa, którego zresztą potrzebuje jako koniecznego narzędzia swej działalności zbawczej, podobnie jak Jezus Chrystus potrzebował ludzkiej natury, by dokonać zbawienia świata².

Najwyższą władzę ustawodawczą w Kościele – jak wiemy – sprawuje Biskup Rzymski oraz – złączone z nim jako głową – Kolegium Biskupów³. W Kościołach partykularnych natomiast, z których składa się cały Kościół, władzę tę sprawują biskupi diecezjalni, *którzy z ustanowienia Bożego, dzięki Duchowi Świętemu, który został im dany, zajmują miejsce Apostołów i są ustanowieni w Kościele pasterzami, aby sami byli nauczycielami nauki, kapłanami kultu świętego i sługami rządzenia*⁴. Przez swą konsekrację biskupią wraz z zadaniem uświęcania otrzymują także zadanie nauczania i rządzenia, które z natury swej mogą być wykonywane tylko w hierarchicznej wspólnocie z głową Kolegium i jego członkami⁵. Taka struktura Kościoła i władzy ustawodawczej złączona z papieżem i biskupami diecezjalnymi istniała w Kościele od początku i funkcjonuje po dzień dzisiejszy. Dlatego możemy powiedzieć, że o stanie diecezji i jej rozwoju decyduje osoba jej biskupa diecezjalnego, zarządzającego Kościołem partykularnym. To od jego działalności i stanowionych norm prawnych zależy obraz i kształt życia religijnego i duszpasterskiego oraz organizacja Kościoła partykularnego, jakim zarządza. W historii diecezji wrocławskiej na stolicy biskupiej zasiadało wielu wielkich, wybitnych, wykształconych oraz doświadczonych, przeprowadzających reformy pasterzy. Siedemnastu z nich przeszło na arcybiskupstwo gnieźnieńskie, dwóch na warszawskie⁶. W ich poczet i dziedzictwo należy włączyć biskupów wło-

² Zob. KK, 8.

³ Zob. Kan. 330 KPK.

⁴ Kan. 375 § 1 KPK.

⁵ Kan. 375 § 2 KPK; Zob. KK 20, 21, 24.

⁶ Należą do nich wielcy pasterze potydenckiego: Stanisław Karnkowski (1567-1581), Hieronim Rozdrażewski (1581-1600), Wawrzyniec Gembicki (1610-1616), Maciej Łubieński (1631-1641) wprowadzający reformę trydencką w życie diecezji, a także inni budujący i rozwijający wspólnotę diecezjalną, jak m.in.: Krzysztof Antoni Szembek (1720-1739), Antoni Kazimierz Ostrowski (1753-1777), Aleksander

clawskich działających w trudnym okresie XIX wieku, wieku zaborów i ingerencji władzy zaborczej w zarząd diecezją, którzy podejmowali różne działania i inicjatywy zmierzające do głoszenia dzieła zbawczego, uświęcenia wiernych i rozwoju Kościoła partykularnego.

Opracowanie ma na celu przybliżenie i omówienie działalności kościelnej biskupów włocławskich, czyli okresu kujawsko-kaliskiego diecezji w okresie XIX stulecia i początku XX wieku. Pragnie ukazać ich wpływ poprzez akty rządzenia na kształt i wymiar struktur diecezjalnych, życia religijnego i duszpasterskiego diecezji tamtego czasu, zwanego w historii diecezji okresem kujawsko-kaliskim, a który miał miejsce w latach 1818-1925.

1. Struktura i uwarunkowania organizacyjno-administracyjne i duszpastersko-wyznaniowe diecezji w XIX i początkach XX wieku

Tereny Kujaw, po utworzeniu w roku 1000 pełnej organizacji kościelnej w Polsce, należały do archidiecezji gnieźnieńskiej. Około roku 1013 utworzono tu – według bardzo starej tradycji wywodzącej się od średniowiecza – nową diecezję z siedzibą w Kruszwicy. Objęła ona swym zasięgiem również Pomorze Gdańskie, stając się kontynuatorką diecezji kołobrzeskiej w dziele chrystianizacji Pomorza. Działalność biskupów kruszwickich z powodu braku źródeł historycznych nie jest dokładnie znana. Wiadomo, iż pod koniec panowania Władysława Hermana w roku 1096 Kruszwica poparła synów książęcych Zbigniewa i Bolesława w sporze z ojcem i ze wszechwładnym palatynem Sieciechem. Poparcie to kosztowało życie biskupa kruszwickiego Jana, spalenie grodu, a następnie upadek diecezji⁷. To spowodowało, iż po-

Kazimierz Bereśniewicz (1883-1902), Stanisław Kazimierz Zdzitowiecki (1902-1927), Karol Mieczysław Radoński (1929-1951), Antoni Pawłowski (1951-1968), Jan Zaręba (1969-1986). Zob. J. GRĘŻLIKOWSKI, *Recepcja reformy trydenckiej diecezji włocławskiej w świetle ustawodawstwa synodalnego*, Włocławek 2000, s. 140-173; W. KUJAWSKI, *Zarys dziejów diecezji włocławskiej*, w: *Diecezja Włocławska 2000*, Włocławek 2001, s. 50-52.

⁷ Trzeba powiedzieć, że problem diecezji kujawskiej w Kruszwicy nie jest prosty i łatwy do rozwiązania. Sprawa ta wielokrotnie była i jest podejmowana w badaniach historycznych. Jest wiele hipotez na ten temat, często nawzajem się wykluczających,

wstała w jej miejsce nowa diecezja – kujawska i pomorska. Powszechnie przyjmuje się, że diecezja z siedzibą we Włocławku powstała za czasów Bolesława Krzywoustego w roku 1123, kiedy w Polsce (1123-1125) przebywał legat papieski Idzi z Tuskulum, przejmując obszar dawnej diecezji kruszwickiej i stając się jej kontynuatorką. Nie ma dokumentu erekcyjnego, który by jednoznacznie to potwierdzał. Przyjmuje się jednak, iż w tym roku stara diecezja kruszwicka, pozostając w dotychczasowych granicach, otrzymała nowa stolicę, od której wzięła nazwę⁸. Swym obszarem obejmowała ona Kujawy z Kruszwicą i Inowrocławiem, ciągnęła się wzdłuż lewego brzegu Wisły aż po Bałtyk, obejmując Pomorze Gdańskie z Gdańskiem i Lęborkiem. Podzielona była na trzy archidiaconaty: włocławski, kruszwicki i pomorski⁹. Nazywano ją pierwotnie kujawską, a jej zwierzchnik nosił tytuł biskupa kujawskiego. Jednak na synodzie prowincjalnym odbytym w Piotrkowie w 1551 r. nakazano biskupom tytułować się *biskup włocławski i Pomorza* i odtąd, aż do początków XIX wieku, w aktach łacińskich używali oni tytułu *episcopus Vladislaviensis et Pomeraniae*, chociaż od czasu do czasu biskupi używali tytułu *episcopus Cuiaviensis*¹⁰.

W takim kształcie przetrwała, z niewielkimi zmianami, do roku 1818, aczkolwiek jej kształt został naruszony w następstwie rozbiorów Polski w 1772, 1793 i 1795 r., a ostatecznie postanowieniami Kongre-

przyjmujących i odrzucających istnienie tej diecezji. Powszechnie przyjmuje się jednak, iż diecezja włocławska jest kontynuatorką diecezji kruszwickiej. Zob. M. GUMOWSKI, *Biskupstwo kruszwickie*, Poznań 1921; W. ABRAHAM, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Poznań 1962; G. LABUDA, *Początki diecezjalnej organizacji kościelnej na Pomorzu i Kujawach w XI i XII wieku*, *Zapiski Historyczne Towarzystwa Naukowego w Toruniu* 33(1968), s. 19-60; K. BUCZEK, *Pierwsze biskupstwa polskie*, *Kwartalnik Historyczny* 52(1938), z. 2, s. 169-209; S. LIBROWSKI, *Krótki zarys historii diecezji włocławskiej*, Włocławek 1960, s. 4-6, (mps Bibl. Sem. Duch. we Włocławku).

⁸ W świetle niepodważalnego dokumentu jakim jest bulla protekcyjna dla biskupa włocławskiego z 1148 r., podwaliny pod diecezję w jej nowym miejscu kładli Bolesław Krzywousty i przedstawiciel Stolicy Apostolskiej. Zob. W. KUJAWSKI, *Zarys dziejów diecezji włocławskiej...*, s. 15-19.

⁹ Tamże, s. 19-21; Zob. I. SUBERA, *Terytorium diecezji włocławskiej i pomorskiej*, *Prawo Kanoniczne* 4(1961), s. 681-768.

¹⁰ S. LIBROWSKI, *Krótki zarys historii diecezji włocławskiej...*, s. 12-13.

su Wiedeńskiego w 1815 r. Władze państw zaborczych stały na stanowisku, żeby administrację kościelną podporządkować administracji państwowej i nie dopuścić, żeby biskup, poddany jednemu monarsze, sprawował władzę kościelną nad poddanymi innego monarchy. Stanowisko to uzyskało nawet status państwowo-prawny, gdy w 1707 r. państwa zaborcze uchwałyły tzw. konwencję petersburską, która orzekała, że podziały administracji kościelnych nie mogą przecinać się z podziałami administracji państwowej i z granicami państwowymi. Diecezja wrocławawska z taką sytuacją spotkała się zaraz po pierwszym rozbiore, w następstwie którego władze pruskie podejmowały próby oderwania od diecezji Pomorza Gdańskiego, jak też nie uznawały jurysdykcji oficjała gdańskiego nad archidiaconatem pomorskim. W następstwie zaś postanowień Kongresu Wiedeńskiego, poza granicą polityczną w stosunku do Wrocławka, znalazł się nie tylko archidiaconat pomorski, ale także archidiaconat kruszwicki. Przy Wrocławku pozostała tylko niewielka część diecezji w ramach archidiaconatu wrocławawskiego¹¹.

W kilka lat po utworzeniu Królestwa Polskiego doszło do reorganizacji administracji kościelnej na jego obszarze. Na mocy bulli *Ex imposita nobis* z 30 czerwca 1818 r. diecezja kujawsko-pomorska, czyli wrocławawska otrzymała nowe terytorium¹². Utraciła ona Pomorze wraz z Gdańskiem, za co w zamian otrzymała ziemie na południe od Wrocławka aż po Częstochowę. W tym czasie, także w ramach reorganizacji struktur administracyjno-terytorialnych Kościoła katolickiego w Polsce doszło do likwidacji archidiaconatów. Równocześnie zostały utworzone nowe okręgi oficjalskie. Bulla papieska zmieniała także nazwę diecezji z kujawsko-pomorskiej na kujawsko-kaliską¹³.

¹¹ W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-kaliska. Opracowanie historyczno-źródłoznawcze*, Wrocław, s. 26-27.

¹² *Papiestwo wobec sprawy polskiej w latach 1772-1864. Wybór źródeł*, opr. O. Beiersdorf, Wrocław 1960, s. 271-283.

¹³ W. KUJAWSKI, *Zarys dziejów diecezji wrocławawskiej...*, s. 17; W. WLAŻŁAK, *Konsystorze generalne w diecezji kujawsko-kaliskiej (1919-1918)*, Częstochowskie Studia Teologiczne 29(2002), s. 243, 249; P. PAWŁOWSKI, *Rozważania nad mapą diecezji*, Ład Boży (dod. do Przewodnika Katolickiego) 16(2009) s. 7.

Nowe zmiany nastąpiły w roku 1925. Na mocy bulli *Vixdum Poloniae unitas* ponownie diecezja włocławska, wtedy zwana kujawsko-kaliską, zmieniła swoje granice i terytorium, tym razem znacznie. Otóż odłączono szereg parafii do nowopowstałych diecezji łódzkiej i częstochowskiej, odłączono do diecezji płockiej parafię w Duninowie, a przyłączono dekanat lipnowski i mazowiecki z diecezji płockiej oraz dekanat kłódawski z diecezji łódzkiej. W sumie podczas tej zmiany diecezja zmniejszyła się o 186 kapłanów, 144 parafie i 725.860 wiernych¹⁴. Jednocześnie została przywrócona diecezji nazwa „diecezja włocławska”¹⁵ i odąd przez cały czas taka nazwa jest w użyciu¹⁶.

W związku z powyżej zarysowanymi zmianami terytorialno-organizacyjnymi diecezja włocławska nie miała jednolitej nazwy przez cały okres jej trwania, ale nazywana była kruszwicką (do 1123 r.),

¹⁴ W. KUJAWSKI, *Zarys dziejów diecezji włocławskiej...*, s. 25.

¹⁵ Nazwę tę przywróciła bulla papieża Piusa XI *Ex imposita Nobis*. Zob. W. KUJAWSKI, *Zarys dziejów diecezji włocławskiej...*, s. 25-26.

¹⁶ Następne zmiany granic diecezji miały miejsce 25 marca 1992 r., kiedy to Jan Paweł II bullą *Totus Tuus Poloniae populus* dokonał głębokiej i ilościowo obszernej reorganizacji dotychczasowej struktury administracyjnej Kościoła w Polsce. Mocą tego dokumentu diecezja włocławska została pomniejszona o sześć dekanatów, a mianowicie: białski, kaliski I i II, koźminkowski, stawiszynski i złoczewski, które zostały przyłączone do nowo powstałej diecezji kaliskiej. Poza tym granice diecezji nie zostały zmienione i przebiegały jak przed 25 marca 1992 r. Ostatnie zmiany miały miejsce 24 lutego 2004 r., kiedy to po powstaniu – w ramach dokończenia reorganizacji strukturalno-organizacyjnej Kościoła w Polsce – dwóch nowych diecezji – bydgoskiej i świdnickiej oraz podniesieniu archidiecezji łódzkiej do rangi metropolii – diecezja włocławska oddała na rzecz archidiecezji gnieźnieńskiej cztery dekanaty: goliński (oprócz parafii Kazimierz Biskupi z klasztorem w Bieniszewie), kleczewski, słupski i zagórski. W sumie do archidiecezji gnieźnieńskiej przeszło ponad 80 tysięcy mieszkańców, 27 parafii oraz 43 kapłanów. *Dekret Nuncjatury Apostolskiej o ustanowieniu i określeniu nowych diecezji i prowincji kościelnych w Polsce oraz przynależności metropolitalnej poszczególnych diecezji*, Kronika Diecezji Włocławskiej 75(1992) s. 63-64; *Dekret wykonawczy dotyczący decyzji Ojca Świętego Jana Pawła II mających na celu dopełnienie reorganizacji struktur duszpastersko-administracyjnych podjętych bullą "Totius Tuus Poloniae populus"* – wydany z upoważnienia Stolicy Apostolskiej, Biuletyn Specjalny Nuncjatury Apostolskiej w Polsce z dnia 24.02.2004, n. 10.720/04, s. 3-4; Zob. J. GRĘŻLIKOWSKI, *Kościół w Polsce po reformie struktur administracyjnych*, Teologia i Człowiek 4(2004), s. 175-190.

kujawsko – pomorską (1123-1818), kujawsko – kaliską (1818-1925) i wreszcie włocławską (od 1925)¹⁷.

Wiek dziewiętnasty, jak to już zaznaczono, przyniósł znaczące zmiany terytorialne i organizacyjne w omawianej diecezji, co wynikało z sytuacji politycznej, niezależnej od Polski¹⁸. Otóż od roku 1818 tylko Włocławek, gdzie pozostawała katedra i kapituła katedralna oraz seminarium duchowne, stanowił łączność z dawną diecezją, z której pozostało tylko 75 parafii. Cały dawny archidiaconat pomorski, większość archidiaconatu kruszwickiego, parafie zawiślańskie i część dekanatu wolborskiego zostały od diecezji odłączone. Przeważającą większość terytorium diecezji, po roku 1818, stanowiły parafie przyłączone do archidiecezji gnieźnieńskiej (273 parafie), jedenaście parafii przyłączono z diecezji wrocławskiej, wreszcie trzy parafie pochodziły z diecezji poznańskiej. Tak ukształtowana na początku XIX wieku diecezja była terytorialnie olbrzymia, co nie ułatwiała zarządzania nią, jak też powodowało sporo trudności administracyjnych i duszpasterskich dla biskupów włocławskich i instytucji diecezjalnych.

Zapoczątkowane w 1772 r. rozbiory Polski, a w ich konsekwencji zanik Państwa Polskiego, pociągnęły za sobą zmiany w organizacji kościelnej na ziemiach polskich. Bodajże najbardziej dotknęły one diecezję włocławską, czyli kujawsko-pomorską. Nawet mówiono, że diecezja włocławska może przestać istnieć. Jednak diecezja z tych niekorzystnych zapowiedzi wyszła obronną ręką, a pogłoski nie sprawdziły się. Znaczące zmiany terytorialne przyniósł rok 1818.

Zmiany w organizacji kościelnej na ziemiach polskich zostały spowodowane względami politycznymi i to niezależnymi od Polski. Choć diecezja włocławska zachowała, wbrew usiłowaniom niemieckim, swoją jedność – pomimo kordonów politycznych, po pierwszym rozbiore Polski, w czasach Księstwa Warszawskiego oraz w początkowym okresie po Kongresie Wiedeńskim, już za czasów tzw. Królestwa Pol-

¹⁷ S. LIBROWSKI, *Synody diecezji włocławskiej*, Kronika Diecezji Włocławskiej 50(1967), s. 83; J. GRĘŻLIKOWSKI, *Recepcja reformy trydenckiej w diecezji włocławskiej...*, s. 29.

¹⁸ W. KUJAWSKI, *Zarys dziejów diecezji włocławskiej...*, s. 21.

skiego – to jednak było oczywistym, że wobec przemożnej siły państw zaborczych muszą nastąpić zmiany w sieci diecezji na terenach stanowiących dawniej Rzeczpospolitą Polską¹⁹. To co nastąpiło w 1818 i 1821 r. było następstwem zabiegów dyplomacji państw zaborczych, zwłaszcza Rosji i Prus u Stolicy Apostolskiej. Powoływano się zwłaszcza na tzw. Konwencję Petersburską, która jednostronnie orzekała, że nie może hierarcha kościelny, który ma rezydencję w jednym państwie, sprawować jurysdykcji kościelnej na terenie innego państwa²⁰.

Ponieważ na początku XIX wieku diecezja włocławska ze swoim wielkim terytorium sięgającym od Kujaw po Bałtyk, znalazła się w Królestwie Polskim, powstał problem wytyczenia nowych granic i podziału administracyjnego, wynikający przede wszystkim ze względów politycznych i konieczności powołania nowej metropolii. Car rosyjski bowiem nadając nowemu tworowi politycznemu jakim było tzw. Królestwo Polskie, zwane także Królestwem Kongresowym, konstytucję, która przewidywała koronację króla, potrzebował arcybiskupa metropolity, a takiego nie było w granicach Królestwa Polskiego. Stolica metropolii, Gniezno, leżała w Prusach. Stąd zabiegi dyplomacji rosyjskiej szły w kierunku powołania w Królestwie Kongresowym nowej metropolii, a co za tym idzie i nowego wytyczenia granic diecezjom. Począwszy od roku 1816 prowadzono rozmowy dyplomatyczne pomiędzy Rosją a Stolicą Apostolską, w następstwie których papież Pius VII ustanowił metropolię warszawską, a bullą *Ex imposita Nobis* z 30 czerwca 1818 r. dokonał nowego rozgraniczenia diecezji w Królestwie Polskim, z jednoczesnym odłączeniem od dawnych macierzystych diecezji tych ich części, które znalazły się poza granicami Królestwa²¹.

¹⁹ W. KUJAWSKI, *Zarys dziejów diecezji włocławskiej...*, s. 21.

²⁰ S. LIBROWSKI, *Diecezja włocławska oraz jej wkład w życie Kościoła i Narodu*, Kronika Diecezji Włocławskiej 49(1966), s. 266; M. KALLAS, *Ustrój konstytucyjny Księstwa Warszawskiego*, Przegląd Sejmowy 15(2007), nr 5(82), s. 22-23.

²¹ W. KUJAWSKI, *Zarys dziejów diecezji włocławskiej...*, s. 21; B. KUMOR, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne 19(1969), s. 296-297.

Powyższe postanowienia Stolicy Apostolskiej dotyczyły przede wszystkim diecezji włocławskiej. Podczas rozmów dyplomatycznych zanosilo się nawet, że – skoro na terenie zaboru rosyjskiego pozostał Włocławek tylko z niewielką liczbą parafii – diecezja zostanie zniesiona. Obawy takie żywiła kapituła włocławska, która pisała do swojego ordynariusza, rezydującego w Warszawie, biskupa Franciszka Malczewskiego: „Katedra Twa, Pasterzu, ma być z posady swej ruszona, na inne miejsce przeniesiona i imię nawet starożytnego Kościoła włocławskiego zagubione”²². Obawy te były uzasadnione. Ostatecznie jednak diecezja się ostała, ale w bardzo zmienionych granicach. Bulla *Ex imposita Nobis* nadawała diecezji nową nazwę: „włocławska, czyli kaliska” oraz zmieniała w sposób zasadniczy jej granice, a tym samym terytorium. Do niewielkiej, bo liczącej tylko 45 parafii ze starego terytorium, dodała 273 parafie należące dawniej do archidiecezji gnieźnieńskiej oraz 11 parafii z diecezji wrocławskiej, których 10 należało przed zmianami do diecezji krakowskiej i 3 parafie z diecezji poznańskiej. Przy diecezji pozostała również, przyłączona w 1800 r., parafia w Duninowie. W sumie nowo ukształtowana diecezja kujawsko-kaliska, czyli włocławska liczyła 344 parafie. Wielki archidiakonat pomorski został przyłączony do diecezji chełmińskiej z siedzibą w Pęplinie. Archidiakonat natomiast kruszwicki przyłączono do archidiecezji gnieźnieńskiej. Oba te archidiakonaty znalazły się bowiem na terenie zaboru pruskiego, a więc w innym państwie²³. Ostateczny jednak jej kształt został nadany przez wykonawcę bulli, którym został ustanowiony dawny biskup włocławski, Franciszek Skarbek Malczewski, w 1818 r. mianowany pierwszym arcybiskupem metropolitą warszawskim²⁴.

Układ przestrzenny diecezji, największej w Królestwie Polskim, w niczym nie przypominał dawnego terytorium i granic diecezji. Przedtem była ona zorientowana ku północy i sięgała do Bałtyku. Teraz rozciągała się daleko na południe, aż za Częstochowę. Poczawszy

²² S. LIBROWSKI, *Kapituła katedralna włocławska. Zarys dziejów i organizacji*, Warszawa 1949, s. 87.

²³ *Rocznik Diecezji Włocławskiej 1991*, Włocławek 1991, s. 30.

²⁴ W. KUJAWSKI, *Zarys dziejów diecezji włocławskiej...*, s. 21.

od Włocławka, który leżał na samej granicy zaborów, diecezja rozciągała się po Słupcę, Kalisz, Wieluń, Częstochowę, Radomsko, Piotrków Trybunalski, Sieradz i Uniejów. Odszedł cały olbrzymi archidiecezja pomorski, większość archidiecezji kruszwickiego, parafie zawiślańskie i część dekanatu wolskiego. Jedynie katedra, kapituła katedralna i seminarium duchowne pozostawały we Włocławku²⁵.

Warto zaznaczyć, iż władze zaborcze preferowały, aby używano nazwy „diecezja kaliska”. Ponadto zalecano, aby Kalisz, miasto o większej liczbie ludności niż Włocławek, a przy tym stolica województwa, stał się rezydencją biskupią. Czyniono również wysiłki, aby katedrę, kapitułę katedralną i seminarium przenieść do Kalisza. Usiłowania te spełzły jednak na niczym. Tradycja Włocławka i Kujaw była na tyle silna, że niebawem w nazewnictwie diecezji, także urzędowej, utrwalił się tytuł „diecezja kujawsko-kaliska”, a biskupi od połowy XIX wieku zaczęli rezydować we Włocławku²⁶.

Od czasu powstania i istnienia tej fazy diecezji włocławskiej, w tym przypadku diecezji kujawsko-kaliskiej, nie zanotowano żadnych zmian terytorialnych. Oczywistym jednak było, że takowe zmiany nastąpić muszą, jeżeli warunki polityczne na to pozwolą. Było to oczekiwane i podyktowane tym, że w tej formie i kształcie diecezja była olbrzymia terytorialnie, a jej granice nie zawsze sprzyjały dobremu administrowaniu diecezją i prowadzeniu duszpasterstwa. Poza tym siedziba biskupów włocławskich i ich rezydowanie we Włocławku powodowały trudności w komunikowaniu się i przemieszczaniu na krańce diecezji aż za Częstochowę. Okazja do zmian granic diecezji nastąpiła – jak to wspomniano wyżej – z chwilą odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 r.²⁷

²⁵ S. LIBROWSKI, *Diecezja włocławska oraz jej wkład w życie Kościoła i Narodu...*, s. 268-269.

²⁶ Tamże, s. 22.

²⁷ W następstwie rozpatrzenia różnych propozycji opracowanych przez biskupów polskich oraz rozmów z ówczesnym rządem polskim w 1925 r. Stolica Apostolska bullą *Vixdum Poloniae unitas* dokonała nowego rozgraniczenia diecezji polskich. Najbardziej dotyczyło to diecezji włocławskiej, nazywanej kujawsko-kaliską. Do nowo powstałej w 1920 r. diecezji w Łodzi włączono 50 parafii. Utworzona zaś w 1925 r.

Nowy kształt i nowe terytorium diecezji, które zostało ukształtowane w roku 1818 bullą Stolicy Apostolskiej *Ex imposita Nobis* spowodowały, że nastąpiły nowe podziały administracyjne i organizacyjne diecezji, a także powstały zupełnie nowe problemy duszpasterskie i wyznaniowe w działalności Kościoła Włocławskiego. Najpierw wspomniana bulla włączyła mocno zmienioną diecezję włocławską do metropolii warszawskiej, ponieważ macierzysta metropolia gnieźnieńska pozostała poza granicami Królestwa Polskiego²⁸. To miało wpływ na wszelkie odniesienia biskupa włocławskiego już nie do arcybiskupa gnieźnieńskiego, ale do arcybiskupa warszawskiego.

Diecezja kujawsko-kaliska odziedziczyła po archidiecezji gnieźnieńskiej kilka oficjalatów, a mianowicie urzędy konsystorskie w Kaliszu, Uniejowie i Wieluniu. Konsystorz w Uniejowie nie urzędował, a konsystorz wieluński funkcjonował słabo. Stąd ten pierwszy zniesiono w roku 1819, a ten drugi został zniesiony w 1823 r. Jednocześnie pragną uregulować, po zaistniałych zmianach, sytuację sądownictwa w diecezji, biskup Andrzej Wołłowicz dnia 31 grudnia 1818 r. ustanowił dwa konsystorze generalne w Kaliszu i Włocławku²⁹.

Pewien etap w funkcjonowaniu konsystorzy wyznaczał upadek I Rzeczypospolitej. Po reorganizacji administracji kościelnej w 1818 r., gdzie diecezja włocławska otrzymała nowy kształt i granice, doszło do likwidacji archidiakonatów. Równocześnie zostały utworzone nowe okręgi oficjałskie. Do rzadkości należał fakt, iż na terytorium jednej diecezji były dwa konsystorze generalne. Stało się tak w przypadku diecezji włocławskiej w okresie 1819-1918. Z dawnego bowiem obszaru diecezji włocławskiej pozostało niewielkie terytorium, gdzie działał konsystorz generalny kujawski, natomiast na przyłączonych

diecezja częstochowska otrzymała z dawnej diecezji kujawsko-kaliskiej aż 123 parafie. W zamian za straty, diecezja która otrzymała teraz urzędową nazwę „włocławska” dostała 21 parafii z diecezji płockiej, które przez Wisłę sąsiadowały z Włocławkiem oraz z diecezji łódzkiej dekanat włodawski z 8 parafiami. W 1926 r. obejmowała diecezja włocławska 25 dekanatów, 241 parafii, 370 kapłanów i 870 tysięcy wiernych. *Rocznik Diecezji Włocławskiej 1991...*, s. 30-31.

²⁸ W. KUJAWSKI, *Zarys dziejów diecezji włocławskiej...*, s. 21, 29.

²⁹ Tamże, s. 29.

obszarach z byłej archidiecezji gnieźnieńskiej rozpoczął działalność konsystorz kaliski³⁰.

Władza konsystorza kaliskiego rozciągała się nie tylko na sąsiednie dekanaty w ramach oficjalu o tej samej nazwie, ale także na dwa oficjaly okręgowe: w Piotrkowie i Wieluniu. Ten ostatni istniał już w 1440 r. i należał do najstarszych w archidiecezji gnieźnieńskiej³¹. Oficjalat piotrkowski pochodził dopiero z drugiej połowy XVIII wieku. Wcześniej na tym obszarze funkcjonował oficjalat wolborski, który istniał zapewne już w połowie XV stulecia. Po przyłączeniu Wolborza wraz z okolicami do diecezji wrocławskiej w 1764 r., konsystorz został przeniesiony do Piotrkowa Trybunalskiego. Niestety zaprzestał on swojej działalności po upadku Rzeczypospolitej. W tym samym czasie został zlikwidowany konsystorz radomszczański. Jego działalność rozpoczęła się przed 1630 r. Obejmował on swoim zasięgiem dekanat brzeski i radomszczański. Te dwa dekanaty leżały w południowej części archidiakonatu uniejowskiego³². W północnej części tegoż archidiakonatu władzę sądowniczą sprawował oficjał, który rezydował w Uniejowie. Konsystorz ten został rozwiązany w 1815 r. po utworzeniu administracji generalnej części archidiecezji gnieźnieńskiej objętej granicami Królestwa Polskiego. W dniu 6 grudnia tegoż roku arcybiskup gnieźnieński Ignacy Raczyński zniósł również oficjalat generalny łowicki oraz oficjaly okręgowe w Kaliszu, Łęczycy i Wieluniu³³.

W tym samym czasie i w podobnych okolicznościach doszło do zmiany władzy sądowniczej nad niewielkim obszarem, który później w ramach oficjalu formalnego piotrkowskiego podlegał władzy konsystorza generalnego kaliskiego. Chodziło o terytorium zlokalizowane w okolicach Częstochowy, które od najdawniejszych czasów wchodziło w skład dekanatu lelowskiego. Ze wspomnianym dekanatem zwią-

³⁰ W. WIAŻŁAK, *Konsystorze generalne w diecezji kujawsko-kaliskiej...*, s. 243.

³¹ W. PATYKIEWICZ, *Archidiakoniat wieluński*, *Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne* 32(1958), s. 119-120 i 156-157.

³² W. PATYKIEWICZ, *Późniejsze oficjaly gnieźnieńskie*, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 5(1958), z. 4, s. 117-121.

³³ B. KUMOR, *Granice metropolii i diecezji polskich...*, s. 354-355.

zane było prawdopodobnie istnienie oficjalu o tej samej nazwie³⁴. Z czasem jednak ośrodek sądowniczy zlokalizowany został w sąsiedniej Pilicy, gdzie w 1611 r. została utworzona prepozytura. Działalność konsystorza pilickiego została potwierdzona na synodzie w 1621 r. zwołanym przez biskupa krakowskiego Marcina Szyszkowskiego i trwała do upadku Rzeczypospolitej³⁵.

Wykonawcą bulli papieskiej reorganizującej administrację kościelną w Królestwie Polskim w 1818 r., która znosiła diecezję kujawsko-pomorską, a tworzyła diecezję kujawsko-kaliską, był biskup Franciszek Skarbek Malczewski. Został on mianowany pierwszym arcybiskupem metropolitą warszawskim³⁶, a jego następcą w diecezji włocławskiej czyli kujawsko-kaliskiej został ks. Andrzej Wołłowicz³⁷. Po objęciu diecezji od razu ustanowił w diecezji – jak wspomniano – dwa konsystorze generalne: włocławski i kaliski³⁸. O rozlokowaniu konsystorzy na terenie diecezji powiadomił duchowieństwo i wiernych w liście pasterskim z dnia 1 stycznia 1819 r. Na jego podstawie można ustalić jednoznacznie, iż oficjalatowi włocławskiemu podlegały parafie obwodu kujawskiego oraz czasowo (za zezwoleniem arcybiskupa warszawskiego) konsystorz generalny łowicki, dla parafii województwa kaliskiego „dopóki do miasta Kalisza jako stołecznego województwa kaliskiego przeniesiony nie zostanie”³⁹.

³⁴ W. WŁAŻŁAK, *Konsystorze generalne w diecezji kujawsko-kaliskiej...*, s. 244.

³⁵ W. MÜLLER, *Diecezja krakowska w relacjach biskupów z XVII i XVIII wieku*, *Roczniki Humanistyczne* 13(1965), z. 2, s. 82.

³⁶ Z. SKIELCZYŃSKI, *Archidiecezja warszawska w latach 1818-1830*, w: *Studia z historii Kościoła w Polsce*, red. E. H. Wyczawski, t. IV, Warszawa 1978, s. 49-52; M. KALLAS, *Ustrój konstytucyjny Księstwa Warszawskiego...*, s. 26.

³⁷ Po swej konsekracji zamieszkał w Kaliszu. Władze carskie już 11 sierpnia 1818 r. mianowały ks. Wołłowicza biskupem diecezji kujawsko-kaliskiej, natomiast prowizję papieską otrzymał 29 marca 1819 r. Działalność swą w diecezji rozpoczął wcześniej, gdyż 26 grudnia 1818 r. został wybrany przez włocławską kapitułę katedralną administratorem diecezji kujawsko-kaliskiej. W. WŁAŻŁAK, *Konsystorze generalne w diecezji kujawsko-kaliskiej...*, s. 246.

³⁸ S. CHODYŃSKI, *Konsystorze w diecezji kujawsko-pomorskiej*, Włocławek 1914, s. 34.

³⁹ W. WŁAŻŁAK, *Konsystorze generalne w diecezji kujawsko-kaliskiej...*, s. 246.

Z funkcjonowaniem konsystorza kaliskiego pojawiły się na początku pewne problemy organizacyjne i personalne, wynikające z faktu braku odpowiednio przygotowanych ludzi, jak i potrzebą przeniesienia odpowiednich zasobów aktowych z konsystorza generalnego w Łowiczu, któremu dotychczas podlegały jednostki duszpasterskie w ramach wspomnianego oficjalu. Stąd w kwietniu 1819 r. władzą zwierzchnią dla konsystorza kaliskiego był nadal konsystorz generalny łowicki, co było sytuacją wyjątkową. Pierwsze zarządzenia z konsystorza kaliskiego zostały wysłane na początku maja tegoż roku. Podpisane one były przez oficjała ks. Gabriela Cedrowicza⁴⁰. W latach następnych konsystorzem kaliskim kierował ks. Łukasz Traffarski, który dopiero za rządów biskupa Józefa Szczepana Koźmiana (1823-1831) otrzymał nominację na oficjała⁴¹.

Podczas działalności biskupa Koźmiana (1823-1831) zostało utworzone w konsystorzu kaliskim nowe stanowisko *regens Cancellariae* *Post-Curialis Eppalis*, w czym należy dopatrywać się kancelarii zadwornej biskupa zajmującej się sprawami duszpasterskimi. W takiej postaci oficjalat kaliski działał do czasów biskupa Michała Jana Marszewskiego (1856-1867), który przywrócił stolicę diecezji we Włocławku, zmniejszając skład kancelarii zadwornej w Kaliszu. W następnych latach biskupi zarządzali diecezją za pomocą konsystorza włocławskiego⁴².

Nim jednak doszło do ustabilizowania władzy diecezjalnej we Włocławku, pierwszym konsystorzem w diecezji kujawsko-kaliskiej był konsystorz generalny kaliski. Od samego początku podlegały mu dekanaty: kaliski, kolski, koniński, lutomirski, warcki i sieradzki, sompoleński, stawiszyński, stawski, słupecki, szadkowski i uniejowski. Do

⁴⁰ W tym czasie w konsystorzu funkcjonowało dwóch surogatów: ks. Łukasz Traffarski, kustosz kolegiaty kaliskiej i ks. Bartłomiej Trzęsawski – kanonik honorowy kaliski, skarbnik, sekretarz, obrońca węzła małżeńskiego oraz notariusz, jedyny świecki pracownik. S. CHODYŃSKI, *Konsystorze diecezji...*, s. 34; W. WŁAŻŁAK, *Konsystorze generalne w diecezji kujawsko-kaliskiej...*, s. 247.

⁴¹ Tamże, s. 247-248.

⁴² Tamże, s. 249; B. KUMOR, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie nievoli narodowej 1772-1918*, Kraków 1980, s. 560-563.

1823 r. konsystorzowi w Kaliszu podlegał oficjalat okręgowy w Wieluniu, a po jego likwidacji dołączono do terytorium oficjalu kaliskiego dekanat wieruszowski. W tym czasie konsystorzowi kaliskiemu podlegał drugi oficjalat okręgowy w Piotrkowie Trybunalskim.⁴³

W wyniku represji po powstaniu styczniowym doszło do reorganizacji sieci dekanalnej. Diecezję podzielono wtedy na trzynaście dekanatów. Były to duże terytoria pokrywające się z terytoriami powiatów. Wtedy to do oficjalu kaliskiego należało siedem dekanatów: kaliski, kolski, koniński, sieradzki, słupecki, turecki i wieluński. Natomiast do oficjalu piotrkowskiego należały cztery dekanaty: częstochowski, łaski, noworadomski i piotrkowski⁴⁴.

W drugiej połowie XIX stulecia i na początku XX wieku, mimo iż w diecezji nie doszło do zmian terytorialnych oficjalu, to w tym czasie nastąpiła istotna zmiana w funkcjonowaniu konsystorzy. Otóż podczas działalności biskupa Aleksandra Kazimierza Bereśniewicza doszło do degradacji generalnego konsystorza kaliskiego, który od 1885 r. posiadał tylko uprawnienia konsystorza foralnego. Od tego momentu, aż do 1925 r. jedynym konsystorzem generalnym na terenie diecezji kujawsko-kaliskiej, był oficjalat włocławski, któremu podlegały dwa konsystorze okręgowe: kaliski i piotrkowski⁴⁵.

Nowa sytuacja spowodowała zmiany nie tylko co do granic diecezji włocławskiej, ale także co do sposobu zarządzania diecezją poprzez różne urzędy. Dawny sposób podziału diecezji na okręgi archidiaconalne został zaniechany. Wprowadzono nowy – na okręgi odpowiadające władzy ustanowionych pierwszych współpracowników biskupa, oficjalu, którzy stali na czele konsystorzy. Biskupi zarządzając diecezją musieli się liczyć z częstymi ingerencjami władzy zaborczej w życie, działalność i funkcjonowanie Kościoła partykularnego. Dlatego kierowanie diecezją w okresie XIX i początku XX wieku wymagało od biskupów wzmoczonego wysiłku i trudu. Oczywiście biskup, a nawet

⁴³ W. WŁAŻŁAK, *Konsystorze generalne w diecezji kujawsko-kaliskiej...*, s. 248-249.

⁴⁴ Tamże, s. 250.

⁴⁵ B. KUMOR, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej...*, s. 518-519.

w czasie *sede vacante* wikariusz kapitulny, czyli administrator diecezji, zwłaszcza tak rozległej, jak diecezja kujawsko-kaliska, nie mógł obejść się bez pomocników, zarówno w sferze wykonywania władzy świeć, jak i w administracji kościelnej. W sprawach powoływania biskupów pomocniczych ordynariusz był skrępowany nominacjami władz świeckich, a potem prekonizacją papieską, natomiast odnośnie organizacji rozmaitych urzędów wspomagających go w administrowaniu diecezją, jak i w dobieraniu sobie współpracowników, miał wolną rękę. Najważniejszym urzędem w czasach rozbiorowych był wspomniany konsystorz – urząd sądowniczo-administracyjny, zaś od roku 1917, po promulgacji nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego, kuria biskupia i sąd kościelny⁴⁶.

Institucją, która w tamtych czasach w dużym stopniu odpowiadała za diecezję, była kapituła katedralna, która miała szczególne uprawnienia i obowiązki⁴⁷. Choć w 1818 r. postanowiono, że biskupi będą rezydować w Kaliszu, to jednak katedra i kapituła katedralna pozostały we Włocławku. Można powiedzieć, że była ona swojego rodzaju stróżem diecezji, ponieważ w okresie czasów zaborów i niewoli biskupi często sporo uwagi poświęcali sprawom politycznym i majątkowym, a mało przebywali na terenie swojej diecezji. Stąd kapituła stała na straży życia i działalności Kościoła partykularnego, kiedy zaś diecezja zawakowała, kapituła stawiała się poniekąd ordynariuszem, poprzez wybranego przez siebie wikariusza kapitulnego, inaczej zwanego administratorem diecezji *sede vacante*⁴⁸. Biskupi w wielu sytuacjach zasięgali od niej rad w różnych przedsięwzięciach, czy niekiedy musieli mieć jej zgodę, zwłaszcza, gdy chodziło o alienację dóbr kościelnych. W omawianym okresie wśród członków kapituły można wymienić wiele znakomitych osób duchownych, którzy przyczyniali się swoją postawą i działalnością wspierać biskupa diecezjalnego, jak też realizować zadania przypisane członkom kapituły katedralnej.

⁴⁶ W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 130.

⁴⁷ Zostały one wyraźnie określone przez Sobór Trydencki dekretem z 11 listopada 1563 r. i późniejsze zarządzenia Kongregacji Soboru. Zob. B. KUMOR, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772-1918*, Kraków 1980, s. 267-268.

⁴⁸ W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 113-115.

Biskupi omawianego okresu zarządzali diecezją głównie poprzez dekryty, którymi dokonywali nominacji na różne urzędy centralne w diecezji, głównie na kanonie w kapitułach, dziekanów, proboszczów czy wikariuszy oraz normowali różne kwestie odnoszące się do potrzeb religijnych i duszpasterskich wiernych. Kierowali również do duchowieństwa i wiernych świeckich różne odezwy celem przypominania obowiązków. Nadto przejawem działalności duszpasterskiej biskupów były wizytacje kanoniczne. Biskupi korzystali tutaj z pomocy specjalnie wyznaczonych wizytatorów, aczkolwiek w wielu przypadkach sami osobiście takie wizytacje przeprowadzali⁴⁹.

Diecezja pragnąc normalnie funkcjonować musiała mieć rozwiniętą sieć dekanalną i parafialną oraz prowadzone duszpasterstwo. W zasadzie w XIX i w początkach XX wieku sieć parafialna była wystarczająca dla obsłużenia wiernych diecezji, aczkolwiek ulegała ona przeobrażeniom i zmianom. W początkach wieku XIX diecezja liczyła 24 dekanaty i 360 parafii⁵⁰. Na skutek znacznego przyrostu demograficznego i rozwoju przemysłu liczba parafii zwiększyła się o 47 w roku 1925, ostatnim roku omawianego okresu kujawsko-kaliskiego diecezji. Diecezja więc od 1819 do 1925 r. powiększyła się o wspomniane 47 samodzielnych parafii. W chwili wydania bulli *Vixdum Poloniae unitas* w 1925 r. diecezja włocławska zliczyła 389 parafii skupionych w 39 dekanatach. Po roku 1925 diecezja pod względem wyznaniowym znalazła się w korzystniejszym położeniu, bo nie było, jak dawniej na Pomorzu, skupionych okręgów innowierczych. Wprawdzie były zbory protestanckie w wielu miejscowościach, ale ci innowiercy stanowili mniejszość⁵¹.

2. Józef Ignacy Rybiński (1777-1806)

Pierwszym biskupem ordynariuszem, który wprowadził diecezję włocławską w XIX wiek, był Józef Ignacy Rybiński, kierujący diecezją w latach 1777-1806. Szczegółowa biografia tego biskupa autorstwa ks. Jana Wysockiego zaznacza, że „był to biskup troskliwy o stan re-

⁴⁹ Tamże, s. 189-190 i 197.

⁵⁰ Tamże, s. 76.

⁵¹ Tamże, s. 77-78.

ligijny diecezji, o poziom duchowieństwa, o jego oświatę i o czytanie, o jego wykształcenie i rekrutację, o oświatę ludu, o poddanych w dobrach biskupich i ich obronę przed uciskiem; biskup oświecony, wierny syn Kościoła, choć słaby teolog; dobry syn ojczyzny, choć jej ratunek widział w sojuszu z Prusami; dbały o prawa biskupie i ich obronę, o sprawność i rentowność administracji dóbr kościelnych, nawet o stan dróg i mostów”⁵².

Józef Rybiński urodził się przy końcu pierwszej połowy XVIII wieku, w roku 1745, a więc za czasów panowania Augusta III Sasa. Ochrzczony został 30 kwietnia tegoż roku i otrzymał trzy imiona: Józef, Ignacy, Tadeusz. Używał zawsze tylko pierwszego imienia⁵³. Urodził się we wsi Torczyn, jako pierwsze dziecko Tadeusza Łukasza Rybińskiego herbu Radwan, późniejszego podkomorzego kijowskiego i jego żony Rozalii vel Róży z domu Kościuszko-Siechnowieckiej herbu Roch III⁵⁴. Były to czasy największej anarchii w kraju, gdy wszystkie sejmy były z reguły zrywane przy pomocy *liberum veto*. Czasy te cechowało również zaślepienie polityczne szlachty. W takich warunkach upływało dzieciństwo Józefa Rybińskiego⁵⁵. Biografowie Rybińskiego przypuszczają, że dzieciństwo przyszłego biskupa włocławskiego upływało w domu rodzinnym we wsi Torczyn, położonej nad bezimiennym dopływem Bystryjówki, w województwie kijow-

⁵² J. WYSOCKI, *Józef Ignacy Rybiński. Biskup włocławski i pomorski 1777-1806...*, s. VIII.

⁵³ Tamże, s. 14.

⁵⁴ Z małżeństwa Tadeusza i Rozalii oprócz Józefa – naszego biskupa – urodzili się jeszcze dwaj synowie: Jan Nepomucen i Antoni. Czyli Józef Rybiński miał dwóch braci. Pierwszy był kapitanem w wojsku francuskim i szambelanem dworu pruskiego oraz posłem na sejm czteroletni. Drugi był szambelanem królewskim i kasztelanem owruckim. Niektórzy biografowie Józefa Rybińskiego podają, że miał jeszcze czwartego brata o imieniu Ludwik, który był dominikaninem. Nie podaje jednak tego drzewo genealogii domu Rybińskich. Najprawdopodobniej z tego powodu, że zmarł dość wcześniej. J. WYSOCKI, *Józef Ignacy Rybiński. Biskup włocławski i pomorski 1777-1806...*, s. 14.

⁵⁵ I. L. SUBERA, *Józef Rybiński biskup włocławski i pomorski oraz jego działalność polityczna*, Warszawa 1957 (odbitka z kwartalnika *Polonia Sacra* nr 3-4(1956) i nr 1(1957)), s. 317.

skim. Rybińscy przybyli do tej wsi z rodowego gniazda Rybna, leżącego w powiecie sochaczewskim koło Warszawy na przełomie XVII i XVIII wieku⁵⁶. W wieku 12 lat opuszcza dom rodzinny i udaje się najpierw do Warszawy, gdzie kształci się w Collegium Nobilium, a następnie za granicą w Collegium Nazarenum, które było kontynuacją jego krajowych studiów pijarskich. Nad jego wykształceniem czuwał stryj Jacek, opat klasztoru w Oliwie. Jemu też Rybiński zawdzięcza przysposobienie do stanu duchownego⁵⁷. W owych czasach, a nawet później, było w zwyczaju, że ksiądz pomagał rodzinie w różny sposób, najczęściej materialnie i zajmował się kształceniem przede wszystkim bratanków, gdyż to wpływało na podniesienie znaczenia rodu. Tak też było w przypadku rodziny Rybińskich, która nie była zbyt bogata, ażeby pozwolić sobie na kształcenie synów. Potrzebne było wsparcie opata Jacka Rybińskiego, który pragnąc przyczynić się do podniesienia znaczenia swego rodu, inwestował w młodego Rybińskiego rozumiejąc, że może on dojść do znaczenia tylko poprzez naukę⁵⁸. Stąd po kilku latach wstępnych nauk pod opieką opata w siedemnastym roku życia, w roku 1762, został wysłany na dalszą naukę do Rzymu do wspomnianego Collegium Nazarenum, prowadzonym przez Pijarów. Studiował tutaj filozofię i teologię⁵⁹.

Collegium w Rzymie Rybiński kończy w roku 1764, po czym jako dwiętnastoletni młodzieniec wraca do kraju. Niebawem, w roku 1765, otrzymuje nominację na kanonię krakowską. Instalowany na kanonika został dopiero w roku 1767. Rybiński nie był wtedy jeszcze księdzem, mógł być najwyżej klerykiem. Uzyskana kanonia miała stanowić dla niego źródło dochodu, pozwalające na utrzymanie i dalsze kształcenie, jak to wówczas było w zwyczaju⁶⁰. Po dwóch latach po-

⁵⁶ Tamże, s. 326.

⁵⁷ J. WYSOCKI, *Józef Ignacy Rybiński. Biskup włocławski i pomorski 1777-1806...*, s. 16-17.

⁵⁸ I. L. SUBERA, *Józef Rybiński biskup włocławski i pomorski oraz jego działalność polityczna...*, s. 328.

⁵⁹ Tamże, s. 328-329; S. BIEGAŃSKI, *Wiadomości o Polakach, którzy kształcili się w Kolegium XX. Pijarów w Rzymie*, Kwartalnik Historyczny, t. XI, s. 551.

⁶⁰ M. LORET, *Życie polskie w Rzymie w XVIII wieku*, Rzym 1930, s. 173.

bytu w Polsce, Rybiński wyjeżdża znowu za granicę, tym razem studiować we Francji i Anglii, a jednocześnie sposobie się do ważnych funkcji kościelnych i publicznych, o co bardzo zabiegał jego stryj opat Jacek Rybiński. Najprawdopodobniej wraca do kraju w roku 1773, w którym to otrzymuje od Stolicy Apostolskiej bullę nominacją, datowaną na dzień 28 lutego 1773 r., na biskupa koadiutora kujawskiego i pomorskiego⁶¹.

Dawne prawo kościelne od kandydata do sakry biskupiej wymagało ukończonego 30 roku życia, 6 miesięcy kapłaństwa i doktoratu, który mógłby być zastąpiony stwierdzoną dużą biegłością w naukach. Stolica Apostolska, po stwierdzeniu, że Józef Rybiński ukończył studia teologiczne celująco i odznacza się biegłością w naukach, udzieliła mu dyspensy odnośnie dwóch pierwszych warunków, gdyż miał zaledwie 29 lat i 5 miesięcy kapłaństwa. Niższe i wyższe święcenia otrzymał Rybiński w Warszawie, w kościele bernardynów dnia 26 września 1773 r. z rąk ówczesnego biskupa poznańskiego, kanclerza państwa, Stanisława Kostki Młodziejowskiego. Święcenia kapłańskie przyjął w kościele pijarów dnia 17 października 1773 r.⁶²

Biografowie Rybińskiego podają, że wrócił do domu rodzinnego na początku 1774 r., gdzie dnia 30 stycznia odprawił Mszę świętą prymicyjną. W maju 1774 r. w pierwszy dzień Zielonych Świąt, Rybiński przyjął święcenia biskupie i został koadiutorem kujawskim i pomorskim⁶³. Nie znamy jego konsekраторów. Było to już po pierwszym rozbiore Polski, na skutek którego diecezja włocławska, nazywana kujawsko-pomorską, znalazła się pod panowaniem pruskim. Stworzyło to duże trudności w administracji diecezją, gdyż władze pruskie wtrącały się wszystkiego i stąd potrzebne były interwencje biskupa u króla pruskiego⁶⁴.

⁶¹ I. L. SUBERA, *Józef Rybiński biskup włocławski i pomorski oraz jego działalność polityczna...*, s. 330-331.

⁶² J. WYSOCKI, *Józef Ignacy Rybiński. Biskup włocławski i pomorski 1777-1806...*, s. 26.

⁶³ I. L. SUBERA, *Józef Rybiński biskup włocławski i pomorski oraz jego działalność polityczna...*, s. 331-332.

⁶⁴ Tamże, s. 332.

Po przyjęciu święceń biskupich, Rybiński jako koadiutor przebywa prawie ciągle w Warszawie przy królu, wyjeżdżając na letni wypoczynek do rezydencji biskupów włocławskich w Wolborzu, położonym blisko Piotrkowa. W tym czasie młody biskup, popierając politykę króla, bierze czynny udział w życiu towarzyskim i religijnym stolicy, jednocześnie pomagając biskupowi włocławskiemu Antoniemu Ostrowskiemu w zarządzaniu diecezją. Po wyborze w 1777 r. biskupa Ostrowskiego na wakującą stolicę prymasowską w Gnieźnie, biskup Rybiński przestaje być koadiutorem, a zostaje biskupem ordynariuszem włocławskim i pomorskim⁶⁵. Kapituła włocławska na posiedzeniu dnia 1 maja 1777 r. zainstalowała biskupa Rybińskiego na podstawie pisma Stolicy Apostolskiej z dnia 23 kwietnia 1773 r.⁶⁶

Objęmując diecezję włocławską biskup Rybiński wydaje 11 sierpnia 1777 r. list pasterski obwieszczający objęcie diecezji. Ingres do katedry włocławskiej miał miejsce 10 maja 1780 r. Tym samym po trzech latach rządów diecezją „na odległość” biskup Rybiński pojawił się we Włocławku i przeprowadził wizytację generalną katedry i diecezji⁶⁷. Od pierwszych dni swych rządów diecezją rozwinął bardzo szeroką działalność kościelno-prawną, objawiającą się w wydawaniu listów pasterskich, różnych zarządzeń i przepisów dla duchowieństwa, seminarium duchownego, kapituły, dziekanów i kongregacji dekanalnych oraz rozporządzeń odnośnie wizytacji generalnych i rozporządzeń co do zaleceń powizytacyjnych. Napotykać od pierwszej chwili swych rządów na terenach przyłączonych po pierwszym rozbiórze do Prus duże trudności natury organizacyjnej, walczył z administracją pruską o polskość Pomorza, starając się przede wszystkim o utrzymanie polskiego stanu posiadania⁶⁸. Zajął się również podniesieniem stanu umysłowego alumnów i duchowień-

⁶⁵ Tamże, 333-334; J. WYSOCKI, *Józef Ignacy Rybiński. Biskup włocławski i pomorski 1777-1806...*, s. 27-28.

⁶⁶ Tamże, s. 334.

⁶⁷ Tamże, s. 335-336.

⁶⁸ Tamże, s. 338-339.

stwa diecezji włocławskiej, a także stanu moralnego⁶⁹. Zarządzenia biskupa dotyczące życia i obyczajów duchowieństwa świadczą o Rybińskim, że usilnie zabiegał o podniesienie życia moralnego i intelektualnego duchowieństwa. Miał zdolność dobierania sobie dobrych współpracowników. Takim był Wojciech Skarszewski, jego audytor i sędzia generalny, któremu powierzył administrację diecezją na czas swojej trzyletniej podróży po Europie dla ratowania zdrowia. Takim okazał się też Wincenty Schulz, oficjał tczewski, rzetelny współpracownik, obrońca Kościoła i diecezji na Pomorzu⁷⁰.

Pragnąc ratować zdrowie, jak wspomniano, wyjechał w 1781 r. do Francji. Wrócił dopiero w październiku 1784 r. Wracając do kraju złożył w Poczdamie wizytę królowi pruskiemu Fryderykowi II, z którym omawiał sprawy donoszące się do spraw duszpasterskich pomorskiej części diecezji włocławskiej. Po powrocie do kraju czekała go nowa godność konsyliarza Rady Nieustającej, do której został wybrany z prowincji wielkopolskiej. Fakt, że został do tej Rady wybrany świadczy o jego popularności. Na pierwszym posiedzeniu tej Rady król mianował Rybińskiego delegatem do Departamentu Skarbowego, co świadczy o dużym zaufaniu do biskupa. Od tego czasu Rybiński stał się jednym z najbliższych współpracowników króla, oddał się w znacznej mierze pracy państwowej i politycznej w szybkich reformach kraju widząc jego ocalenie przed grożącym mu stale niebezpieczeństwem ze strony sąsiadów. W tym okresie zauważalna była szczególnie jego działalność polityczna i państwowa, szczególnie na sejmie czteroletnim, aczkolwiek poświęcał się również sprawom diecezji, którą kierował. Dążeniem biskupa Rybińskiego było, aby ziemie, które odpadły po pierwszym rozbiórze Polski, utrzymać jak najdłużej polskimi i nie pozwolić na wynarodowienie ludności polskiej. Stąd zacięta i długa walka o to, aby klerycy dla ziem zabranych kształcili się w seminarium włocławskim, a nie w seminariach niemieckich. Stąd również pochwała projektu tworzenia szkół

⁶⁹ J. WYSOCKI, *Józef Ignacy Rybiński. Biskup włocławski i pomorski 1777-1806...*, s. 98-101.

⁷⁰ W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 30.

parafialnych, w których uczyliby się przede wszystkim organiści. Podejmował usilne próby polityczne ratowania Polski. Sprzyjał również insurekcji, aczkolwiek sam stał na uboczu⁷¹.

Ze względu na swoją działalność król pruski stawiał mu zarzut sprzyjania insurekcji. Nie został mu jednak udowodniony ten zarzut. Po upadku Rzeczypospolitej przebywa biskup Rybiński w Niesułkowie i Wolborzu. Zmarł nagle w Wolborzu w dniu 4 stycznia 1806 r. mając niespełna 61 lat i został pochowany w podziemiach tamtejszej kolegiaty. Jego rządy diecezją wrocławską przez blisko 30 lat były okresem dość trudnym, jednakże – jak piszą biografowie – wiele zdziałał, gdyż był pasterzem „zatroskanym o swoje owce”⁷².

Trudność rządów diecezją wrocławską przypadająca na biskupa Rybińskiego wynikała z tego, że diecezja obejmowała bardzo rozległy teren województw: brzesko-kujawskiego, inowrocławskiego i pomorskiego, do brzegów Bałtyku i ujścia Łeby, co utrudniało administrowanie, ale także ze względów politycznych. Polska końca XVIII i początku XIX wieku, to Polska upadku i rozczłonkowania ziem między zaborców. Sytuacja polityczna była bardzo aktywna i niosła bardzo duże zmiany. Po pierwszym rozbiórze Polski, diecezja zostaje przepołowiona i cały archidiaconat kruszwicki i pomorski, oprócz Gdańska, przechodzą w pruską zależność polityczną. Natomiast w latach 1793 i 1795, w latach drugiego i trzeciego rozbioru Polski, cała diecezja przeszła w zależność pruską, a tym samym w pruski system państwowy⁷³. Biskup Rybiński pisał petycje do władz pruskich o szanowanie praw i jurysdykcji Kościoła⁷⁴.

Jego wiek młodzięńczy i lata dojrzałe przypadają na czasy panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego, które cechuje pewne odrodzenie narodowe, jakie nastąpiło szczególnie po pierwszym rozbiórze Polski. W odrodzeniu tym biskup Rybiński brał żywy i aktywny udział

⁷¹ I. L. SUBERA, *Józef Rybiński biskup wrocławski i pomorski oraz jego działalność polityczna...*, s. 340-343.

⁷² Tamże, s. 347-348.

⁷³ J. WYSOCKI, *Józef Ignacy Rybiński. Biskup wrocławski i pomorski 1777-1806*, s. 35-37.

⁷⁴ Tamże, s. 42-43.

jako biskup włocławski, a jednocześnie senator Rzeczypospolitej Polskiej. Należał do stronnictwa narodowo-patriotycznego i był jednym z najbliższych współpracowników Ignacego Potockiego, gorącego zwolennika przymierza z Prusami⁷⁵. Stąd był w gronie najbardziej aktywnych polityków optujących za uchwaleniem konstytucji 3 maja w 1791 r. W nocy z 28 na 29 kwietnia brał udział w posiedzeniu deputacji interesów zagranicznych, na którym omawiano stan zagrożenia państwa. Wreszcie 2 maja, tuż po porannej sesji sejmowej, przewodniczył wraz z Biskupem Adamem Krasińskim zebraniu zwolenników ustawy w pałacu Radziwiłłowskim, gdzie po raz pierwszy odczytano jej projekt. Późno w nocy, z 2 na 3 maja, grono najbardziej zagorzałych zwolenników uchwalenia nowej ustawy, podpisało krótkie oświadczenie – „assekurację”, które jako pierwszy podpisał biskup Rybiński, po nim marszałek sejmu czteroletniego Stanisław Małachowski, kolejno biskup Adam Krasiński i Ignacy Potocki⁷⁶.

Jest prawdą, że Rybiński jako biskup włocławski nie mieszkał we Włocławku. Przebywał tutaj bardzo rzadko, mieszkając w Wolborzu, Warszawie i Niesułkowie. Wiemy jednak, że większość biskupów rezydowała w Wolborzu, który od dawna był ich własnością, nawet wtedy, gdy leżał w granicach archidiecezji gnieźnieńskiej. Na nieobecności Rybińskiego we Włocławku nie cierpiały rządy diecezją, gdyż administrował nią poprzez wzorowo dobranych współpracowników. Wychodził bowiem z założenia, że kancelaria nadworna i oficjałaty muszą być obsadzone ludźmi posiadającymi gruntowną wiedzę i mocną postawę kościelną. Stosunek Rybińskiego do duchowieństwa był ojcowski – jak zaznacza ks. Jan Wysocki. Świadczą o tym wspomniane niektóre rozporządzenia i jego działalność. Jako biskup chciał leczyć, nie karać. Kara była ostatnim argumentem w wykonaniu wzniesłego powołania kapłańskiego⁷⁷.

⁷⁵ Tamże, s. 44.

⁷⁶ A. SZCZEPAŃSKI, *Rybiński Józef Ignacy h. Radwan*, w: *Włocławski Słownik Biograficzny*, Włocławek 2006, s. 138.

⁷⁷ J. WYSOCKI, *Józef Ignacy Rybiński. Biskup włocławski i pomorski 1777-1806...*, s. 373-374.

W działalności politycznej okazał się Rybiński dobrym Polakiem i światłym zwolennikiem reformy. Świadczy o tym cała jego działalność przedsejmowa i w okresie trwania sejmu. Listy pasterskie biskupa do wiernych z tego okresu mają akcent religijno-patriotyczny, przechodzący w nutę bólu, kiedy widział walące się dzieło odnowy państwa polskiego. Jako jeden z przywódców Stronnictwa Reformy związał się w dobrej myśli z Prusami, sądząc, że w oparciu o nie uda się usunąć znieprawdzone ingerencje caratu i przeprowadzić reformę ustroju Polski. W listach pasterskich do wiernych diecezji kujawsko-kaliskiej okazywał swoją radość z uchwalenia ustawy rządowej, demonstrował patriotyczną postawę. Zaangażowanie się Rybińskiego w proces naprawy Rzeczypospolitej przy współpracy z Prusami stało się przyczyną posądzania go o branie łapówek w czasie trwania sejmu czteroletniego⁷⁸.

Gdy haniebna konfederacja targowicka przekreśliła postanowienia konstytucji 3 maja i przywróciła stare prawa i gdy niedługo potem nastąpił drugi i trzeci rozbiór Polski, po którym Polska przestała istnieć jako państwo, biskup Rybiński, tak zaangażowany w latach sejmu czteroletniego, nie przejawiał większej aktywności politycznej. W liście pasterskim do diecezjan, datowanym w Warszawie dnia 22 marca 1792 r., wyraźnie przestrzegał przed zgubną polityką targowiczian i mówił o zagrożeniu dzieła konstytucji 3 maja. Wobec insurekcji kościuszkowskiej pozostał niezaangażowany, ale także nie przyłożył swojej ręki do traktatów rozbiorowych z Rosją i Prusami⁷⁹.

Można powiedzieć, że aktywność polityczna i obowiązki senatorskie, które w jakimś stopniu zdominowały życie Rybińskiego, nie przesłoniły mu jednak spraw Kościoła włocławskiego, którym kierował 29 lat. Diecezja z racji rozległości i swojego położenia już po pierwszym rozbiorze rozerwana została na dwie części, a po drugim rozbiorze w 1793 r., cała weszła w skład państwa pruskiego. Administrował diecezją bardzo sprawnie przez swoich współpracowników, chociaż – jak wspomniano – we Włocławku był tylko raz. W 1789 r. rozpoczął

⁷⁸ A. SZCZEPAŃSKI, *Rybiński Józef Ignacy h. Radwan...*, s. 138.

⁷⁹ Tamże, s. 138.

wizytację generalną diecezji, ale osobiście zwizytował tylko katedrę włocławską i kolegiatę wolborską. Zakończoną w 1791 r. wizytację uznano za jedną z najlepiej przeprowadzonych, toteż stała się wzorem do naśladowania dla późniejszych biskupów. Jego rządy w diecezji naznaczone były ciągłą walką z administracją pruską o utrzymanie dotychczasowych prerogatyw i uprawnień Kościoła. Dużo uwagi poświęcił seminarium włocławskiemu, wznosił szkołę przy kolegiacie wolborskiej, dużo uwagi poświęcał szkolnictwu i dbał o właściwy poziom nauczania, zapewniał środki finansowe na jego utrzymanie i uposażał włocławską katedrę⁸⁰.

3. Franciszek Malczewski (1815-1818)

Franciszek Skarbek Malczewski herbu Abdank urodził się 4 października 1754 r. w Chwałęcinie koło Jarocina. Był synem Antoniego Skarbka herbu Abdank i Marii Daleszyńskiej. Po początkowych naukach pobieranych w kraju podjął decyzję o poświęceniu się karierze duchownej. Rozpoczął od wstąpienia do seminarium duchownego w Poznaniu, ale niebawem przeniósł się do Rzymu, gdzie odbył studia teologiczne i przyjął święcenia kapłańskie 14 kwietnia 1783 r.⁸¹

W Rzymie postarał się, drogą kupna, o uzyskanie doktoratu obojga praw od księcia Sforzy 30 sierpnia 1783 r. Nie oznacza to, że znał się na prawie. Co więcej, został zauważony przez samego papieża Piusa VI, który nie bacząc na jego młody wiek, miał bowiem wówczas 26 lat, polecił przyjąć go do kapituły gnieźnieńskiej, co wywołało niezadowolanie, a nawet sprzeciw ówczesnego arcybiskupa gnieźnieńskiego Antoniego Kazimierza Ostrowskiego. Malczewski jednak na kanonika instalował się przez swego zastępcę 27 kwietnia 1780 r., a następcą arcybiskupa Ostrowskiego, arcybiskup Michał Poniatowski, nie tylko nie miał żadnych zastrzeżeń do Malczewskiego, ale powołał go na swój dwór⁸². Niebawem został proboszczem w Mokronosie, a potem

⁸⁰ Tamże, s. 138.

⁸¹ W. KUJAWSKI, *Malczewski (Skarbek Malczewski) Franciszek h. Abdank*, w: *Włocławski Słownik Biograficzny*, t. IV, Włocławek 2006, s. 91.

⁸² Tamże, s. 92.

w Pobiedziskach. W 1790 r. został kanonikiem kapituły wileńskiej, a w latach 1801-1805 pełnił urząd wikariusza kapitulnego archidiecezji gnieźnieńskiej i tym samym administrował tą archidiecezją. Od roku 1806 do 1809 był administratorem apostolskim w diecezji poznańskiej⁸³.

W 1806 został mianowany przez rząd pruski i – w 1808 r. – przez księcia warszawskiego Fryderyka Augusta biskupem kujawsko-pomorskim, czyli włocławskim. Diecezję objął po biskupie Józefie Ignacym Rybińskim, który zmarł w 1806 r. Jednak obowiązki na dworze królewskim i pobyt w Warszawie spowodowały, że na stolicę biskupią we Włocławku został prekanizowany dopiero 4 września 1815 r., a sakrę biskupią przyjął 5 listopada 1815 r. w Warszawie. Rządy w diecezji włocławskiej objął 1 czerwca 1816 r. Kierował diecezją bardzo krótko i nie miał większego wpływu na kształt i obraz życia religijnego i duszpasterskiego. Mimo jednak krótkiego okresu kierowania diecezją należy odnotować jego zainteresowanie szkołami i dlatego w specjalnej odezwie do duchowieństwa z 4 maja 1817 r. wzywał duchowieństwo parafialne do zakładania i utrzymywania szkół początkowych, czyli parafialnych. Interesował się diecezją, szczególnie jej sprawami duszpasterskimi, toteż w swoich listach zachęcał do prowadzenia życia chrześcijańskiego. Zachęcał duchowieństwo, aby uczyło w szkołach, a także w kościołach podstawowych prawd wiary i pacierza. Polecał kapłanom święcenie pokarmów w Wielką Sobotę w świątyniach, a nie po domach, zalecał aby księża składali na ręce dziekanów sprawozdania z głoszonych kazań i żeby nosili strój duchowny. Ponieważ rezydował w Warszawie, przekazał pałac biskupi we Włocławku na potrzeby szkolnictwa, na szkołę publiczną, na co wyraziła zgodę kapituła włocławska⁸⁴.

W roku 1818 został mianowany przez papieża Piusa VII delegatem apostolskim, któremu powierzono zorganizowanie nowego podziału administracyjnego Kościoła w Królestwie Polskim. Przez cara Rosji Aleksandra I został wyznaczony na pierwszego metropolitę war-

⁸³ Ks. L. Ł., *Malczewski Franciszek Skarbek herbu Abdank*, w: *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, t. XXV-XXVI, Warszawa 1912, s. 191-192.

⁸⁴ W. KUJAWSKI, *Malczewski (Skarbek Malczewski) Franciszek h. Abdank*..., s. 93.

szawskiego. Decyzja ta została zatwierdzona przez Stolicę Apostolską 2 października 1818 r.⁸⁵ To jeszcze bardziej spowodowało, że sprawy diecezji, którą kierował poszły na dalszy plan, aczkolwiek interweniował u władz w sprawie reorganizacji administracyjno-kościelnej w Królestwie Polskim, która to chciała znieść diecezję kujawsko-pomorską, a w konsekwencji doprowadziła do zmiany granic diecezji i zmiany nazwy diecezji z kujawsko-pomorskiej na kujawsko-kaliską⁸⁶.

Rządy w archidiecezji warszawskiej objął 1 stycznia 1819 r. Otrzymał dla siebie i swoich następców przywilej purpurowych szat biskupich oraz tytuł prymasa Królestwa Polskiego. W marcu 1819 r. ciężko zachorował. W tym to czasie, 17 kwietnia 1819 r. nakłoniono go do podpisania dekretu kasacyjnego (supresyjnego), którego skutkiem była likwidacja 25 domów zakonnych męskich i 4 domów zakonnych żeńskich, zaś w trzech domach żeńskich zarządzono redukcję liczby zakonnic. Dekret był tak sformułowany, że dawał możliwość dokonywania w przyszłości dalszych kasat i likwidacji zakonów. Wykonaniem postanowień dekretu i administrowaniem pozyskanymi przez kasację funduszami miała się zająć Deputacja Spraw Zniesionych Instytutów Duchownych. Likwidacji uległy wtedy w większości domy zakonne dobrze uposażone i mające znaczący majątek. Ostatecznie do kasacji przeznaczono cztery domy zakonne kanoników laterańskich w Lubrańcu, Mstowie, Warszawie i opactwo w Czerwińsku, które było najlepiej uposażone w diecezji płockiej⁸⁷.

Malczewski zmarł 18 kwietnia 1819 r., w wieku 64 lat, jako metropolita warszawski i Prymas Królestwa Polskiego. Został pochowany na cmentarzu powązkowskim w Warszawie⁸⁸. Był on ostatnim biskupem włocławskim okresu kujawsko-pomorskiego. Kierował diecezją wprawdzie stosunkowo krótko, bo od 1815 do 1819 r., jednakże – jak twierdzą niektórzy – dzięki niemu diecezja otrzymała olbrzymie tery-

⁸⁵ P. NITECKI, *Biskupi Kościoła w Polsce 965-1999*, Warszawa 2000, s. 154.

⁸⁶ Z. SKIELCZYŃSKI, *Archidiecezja warszawska w latach 1818-1830*, w: *Studia z historii Kościoła w Polsce*, red. E. H. Wyczawski, t. IV, Warszawa 1978, s. 49-52.

⁸⁷ P. NITECKI, *Biskupi Kościoła w Polsce 965-1999...*, s. 154.

⁸⁸ Tamże, s. 154-155. Z. SKIELCZYŃSKI, *Archidiecezja warszawska w latach 1818-1830...*, s. 49-52.

torium, ponieważ w spadku po zmienionej archidiecezji gnieźnieńskiej. Otrzymała też nowego biskupa, który zapoczątkował poczet biskupów kujawsko-kaliskich⁸⁹.

4. Andrzej Wołłowicz (1819-1822)

Kolejnym biskupem kujawsko-kaliskim, czyli włocławskim, w XIX wieku, był biskup Andrzej Wołłowicz. Kierował on diecezją tylko trzy lata, a mianowicie w latach 1819-1822. Pochodził ze znamienitej, aczkolwiek zubożałej rodziny szlacheckiej herbu Bogoria. Urodził się 1 grudnia 1750 r. Kształcił się w seminarium warszawskim św. Krzyża, prowadzonym przez misjonarzy św. Wincentego a Paulo, a następnie przez siedem lat studiował w Rzymie, już jako ksiądz, gdzie przez pewien czas był rektorem polskiego kościoła św. Stanisława. Po powrocie do kraju związał się z diecezją płocką i dostał się na dwór biskupa płockiego, księcia Michała Jerzego Poniatowskiego, gdzie cieszył się zaufaniem i pełnił wiele ważnych urzędów. W roku 1773 otrzymał wakującą kanonię płocką, którą objął przez prokuratora kanonika Łuniewskiego. Niedługo potem, bo w 1779 r., został mianowany proboszczem w Iłży, a potem otrzymał kanonię warszawską, gdzie był instalowany 25 listopada 1784 r.⁹⁰ Kiedy prymas Michał Jerzy Poniatowski (1784-1794), wcześniejszy biskup płocki, wyjeżdżał do Francji i Rzymu, Wołłowicz towarzyszył mu w tej podróży służąc radą i wsparciem⁹¹. Po pewnym czasie zostawił prymasa za granicą i wrócił do kraju. W dowód uznania otrzymał od prymasa opactwo czerwńskie, a król przyjął go bardzo przychylnie na swój dwór ustanawiając go referendarzem⁹².

W czasach targowicy Wołłowicz usunął się z życia publicznego, zrezygnował z urzędu referendarza przy królu i osiadł na probostwie w Iłży. Jednakże po kilku latach zrezygnował w urzędzie proboszcza

⁸⁹ W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 83-84.

⁹⁰ A. P., *Wołłowicz Andrzej*, w: *Encyklopedia Kościelna Nowodworskiego*, t. XXXII, Płock 1913, s. 257.

⁹¹ M. KOSMAN, *Między ołtarzem a tronem. Poczet prymasów Polski*, Poznań 2000, s. 207-208.

⁹² A. P., *Wołłowicz Andrzej...*, s. 258; W. KUJAWSKI, *Malczewski (Skarbek Malczewski) Franciszek h. Abdank...*, s. 93.

przekazując go słynnemu kaznodziei Józefowi Nowowiejskiemu, a sam powrócił do Warszawy, gdzie otrzymał godność prałata archidiakona w kapitule warszawskiej. Nadto podjął obowiązki sędziego pokoju w Warszawie, gdzie był członkiem centralnej komisji likwidacyjnej i komisarzem najwyższego dozoru lazaretów wojskowych. Dwukrotnie też był wysłany przez króla polskiego na powitanie cesarza Aleksandra I, pierwszy raz do Białej w 1814 r., kiedy cesarz jechał na kongres do Wiednia; drugi raz kiedy ten udawał się do Paryża⁹³. Arcybiskup warszawski Raczyński mianował również Wołowicza swoim delegatem w Warszawie oraz w tych częściach archidiecezji gnieźnieńskiej, które wskutek nowych rozgraniczeń weszły w skład Królestwa Kongresowego.

W czasie zmian organizacji diecezji na ziemiach polskich w 1818 r., jednym z pierwszych posunięć było mianowanie pierwszego arcybiskupa warszawskiego, którym został dotychczasowy biskup włocławski Franciszek Skarbek Malczewski. Kiedy ten 14 grudnia 1818 r. pisał list pożegnalny z diecezją, adresowany na ręce kapituły włocławskiej, wiedział już, że jego następcą był przewidziany archidiakon warszawski Andrzej Wołowicz i dlatego radził, aby jego kapituła wybrała na wikariusza kapitulnego i administratora diecezji. Było to spowodowane tym, że Wołowicz był już znany carowi, a ten przecież otrzymał prawo mianowania nowych biskupów. Idąc więc za radą swojego dawnego ordynariusza, kapituła włocławska na posiedzeniu 24 grudnia 1818 r. wybrała wikariuszem kapitulnym i administratorem diecezji Andrzeja Wołowicza⁹⁴. Przewidywania arcybiskupa Malczewskiego spełniły się, gdyż 29 marca 1819 r. otrzymał on prekonizację na biskupa kujawsko-kaliskiego, właśnie po biskupie Malczewskim, który przeszedł na arcybiskupstwo warszawskie.

Sakrę biskupią Andrzej Wołowicz przyjął w kolegiacie kaliskiej dnia 5 lipca 1819 r. z rąk biskupa podlaskiego Feliksa Łukasza Lewińskiego, a przedtem sufragana włocławskiego, w asyście biskupów pomocniczego warszawskiego rezydującego w Łowiczu – Da-

⁹³ Tamże, s. 258.

⁹⁴ W. KUJAWSKI, *Wołowicz Andrzej*, w: *Włocławski Słownik Biograficzny*, t. IV, Włocławek 2006, s. 188.

niela Ostrowskiego i opata z Łądu biskupa Antoniego Raczyńskiego. Świecenia biskupie przyjął mając 69 lat. Z Kalisza w dniu święceń biskupich wystosował pierwsze swoje orędzie do diecezjan. Papież udzielił mu też 22 uprawnień, aby diecezja mogła być normalnie zarządzana⁹⁵.

Jednym z pierwszych jego posunięć administracyjnych w diecezji było utworzenie w dniu 4 marca 1819 r. czterech nowych dekanatów w tej części diecezji, która dawniej należała do archidiecezji gnieźnieńskiej. Powołał więc dekanaty w Kole, Piotrkowie Trybunalskim, Sieradzu i Wieluniu, a zniósł dekanaty w Warcie, Rudzie i Wolborzu. Ponadto dekanaty, których w diecezji było 24, otrzymały nowe granice⁹⁶.

Jako pierwszy biskup kujawsko-kaliski rezydował biskup Wołłowicz w Kaliszu, zgodnie z życzeniem władz zaborczych, a także nakazem bulli nominacyjnej wystawionej przez papieża Piusa VII 31 marca 1891 r.⁹⁷ Odczuwał jednak brak niższego duchowieństwa, szczególnie przy sprawowaniu różnych nabożeństw. Ponieważ zdawał sobie sprawę, że seminarium duchownego z Włocławka nie może przenieść do Kalisza i tego nie chciał uczynić, zamierzał utworzyć drugie takie seminarium w Kaliszu. Porozumiał się w tym celu z władzami rządowymi, które były raczej przychylne jego inicjatywie, a także z kapitułą włocławską i pragnął swój zamiar urzeczywistnić. W tym celu w 1820 r. podjął działania zmierzające zamianę dotychczasowego kolegium wikariuszy włocławskich, gdzie mieszkały i osoby świeckie, na pomieszczenia seminaryjne. Nie zdołał jednak tego zamysłu doprowadzić do końca, gdyż wcześniej zmarł⁹⁸. Był odznaczony orderem Orła Białego, orderem Aleksandra Newskiego i św. Stanisława. Chociaż rezydował w Kaliszu, interesował się stołecznym Włocławkiem i pozostającym tam seminarium duchownym.

⁹⁵ W. KUJAWSKI, *Wołłowicz Andrzej...*, s. 188.

⁹⁶ Tamże, s. 189.

⁹⁷ W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 84.

⁹⁸ W. KUJAWSKI, *Wołłowicz Andrzej...*, s. 189.

Pasterzował diecezję bardzo krótko, gdyż zmarł 9 marca 1822 r. Pochowany został w kolegiacie kaliskiej⁹⁹.

5. Józef Szczepan Koźmian (1823-1831)

Wywodził się z ziemi lubelskiej. Urodził się w roku 1773 jako syn Andrzeja Alojzego, obrońcy prawnego i Anny z Kielczewskich we wsi Gałęzowie w województwie lubelskim. Urodził się w zamożnej i konserwatywnej rodzinie ziemiańskiej, co odbiło się później na jego późniejszej działalności. W latach 1780-1781 pobierał nauki w Lublinie, a następnie w gimnazjum austriackim w Zamościu (1781-1783). Podobnie jak jego poprzednik na stolicy biskupiej we Włocławku, kształcił się w latach 1791-1793 w seminarium duchownym św. Krzyża w Warszawie, a w latach 1794-1795 studiował na Uniwersytecie Krakowskim, a potem na Uniwersytecie Wileńskim. Świecenia kapłańskie przyjął 25 maja 1797 i wkrótce został proboszczem w Markuszowie. W rok później otrzymał nominację na kanonika i prałata kapituły lubelskiej. Wychowanie i środowisko rodzinne spowodowały, że żywo interesował się sprawami publicznymi, a przede wszystkim oświatą. Utrzymywał zażyłe kontakty z Ignacym Potockim, ks. Grzegorzem Piramowiczem oraz Janem Pawłem Woroniczem. Często był gościem rodziny Czartoryskich w Puławach. Kontakty te spowodowały, że w 1807 r. został oddelegowany jako tajny wysłannik kół szlacheckich do Warszawy dla zbadania stosunku Napoleona do sprawy Galicji zachodniej¹⁰⁰. W tym samym roku został kierownikiem wydziału spraw duchownych w rządzie centralnym Galicji zachodniej. Opracował dla izby edukacyjnej Księstwa Warszawskiego sprawozdanie o stanie szkolnictwa w byłej Galicji zachodniej. Bardzo interesował się ówczesnym szkolnictwem, sam założył kilka szkół wiejskich. W roku 1811 posłował do sejmu i został wybrany sędzią przez sejmik lubartowski. Funkcję tę pełnił do roku 1825. W tym samym roku na podstawie prezenty Stanisława Zamoyskiego został proboszczem i in-

⁹⁹ A. P., *Wollowicz Andrzej...*, s. 258.

¹⁰⁰ M. WOJTKOWSKI, *Koźmian Józef Szczepan h. Nałęcz*, w: Włocławski Słownik Biograficzny, t. III, Włocławek 2005, s. 94.

fułatem zamojskim¹⁰¹. Wcześniej, w roku 1814 wszedł do sekcji edukacji i duchowieństwa w cywilnym Komitecie reformy, od roku 1815 był członkiem wydziału oświecenia narodowego, a potem członkiem komisji rządowej wyznań religijnych i oświecenia publicznego¹⁰².

Dnia 31 lipca 1818 r. otrzymał nominację na pierwszego biskupa pomocniczego diecezji lubelskiej. Świecenia biskupie przyjął dopiero 4 czerwca 1820 r. w kościele Dominikanów w Lublinie z rąk biskupa Skarszewskiego. Wcześniej, 9 marca 1819 r., Uniwersytet Krakowski nadał mu stopień doktora teologii. Po śmierci biskupa Andrzeja Wołowicza mianowany został 14 maja 1823 r. przez papieża Piusa VII biskupem kujawsko-kaliskim, bulla wystawiona była 10 czerwca tegoż roku. 18 czerwca 1823 r. skierował z Warszawy swój pierwszy list do diecezjan, oznajmiając, że objął rządy w diecezji, zapowiadając, że pragnie być dobrym pasterzem. Prosił o modlitwę w intencji papieża Piusa VII oraz polecił ten list odczytać z ambon przez trzy kolejne niedziele, a także przybić na drzwiach kościołów. Wkrótce, bo najprawdopodobniej 2 grudnia 1823 r. został wprowadzony do senatu Królestwa Polskiego¹⁰³.

Po objęciu kanonicznie diecezji biskup Koźmian zamieszkał w Kaliszu, taki był nakaz władz carskich, które – jak wspomniano – chciały zlikwidować Włocławek jako historyczną stolicę biskupów włocławskich, co spotkało się ze zdecydowaną dezaprobatą kapituły i niektórych biskupów. Jednakże dużo czasu biskup Koźmian spędzał w Warszawie w spełnianiu obowiązków senatorskich. Do swojej włocławskiej stolicy zdaje się, że przybył pierwszy raz dopiero 1 sierpnia 1823 r., kiedy to był obecny na nadzwyczajnym posiedzeniu kapituły, a wcześniej został uroczysto powitany przez włocławian i gremium kapitułne¹⁰⁴. Objął diecezję mając wielkie plany ożywienia działalności religijności wiernych i podniesienia dyscypliny kościel-

¹⁰¹ Tamże, s. 94; F. STOPNIAK, *Dzieje kapituły zamojskiej*, Lublin 1962, s. 104 i 189.

¹⁰² M. ŻYWCZYŃSKI, *Koźmian Józef Szczepan h. Nałęcz*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XV/1, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 55.

¹⁰³ M. WOJTKOSKI, *Koźmian Józef Szczepan h. Nałęcz*..., s. 94; W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-kaliska*..., s. 86.

¹⁰⁴ W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-kaliska*..., s. 87.

nej wśród osób duchownych. W życiu diecezji zapisał się jako biskup bardzo gorliwy i niezmordowany w wizytowaniu parafii i kapłanów, a także w pełnieniu posługi pasterskiej¹⁰⁵. Interesował się bardzo funkcjonowaniem seminarium duchownego i troszczył się o kształcenie kleryków. Miał jednak w diecezji wielu duchownych niechętnych sobie. Było to spowodowane tym, iż uważany był w diecezji jako obcy, a także za przyczyną wydawanych przez niego zarządzeń dyscyplinujących duchowieństwo. Wydał np. zarządzenie zakazujące wyjeżdżania duchownym poza parafię bez zgody biskupa. Kładł duży nacisk na zakładanie w diecezji szkół wiejskich. Po wybuchu powstania styczniowego wydał na żądanie władz odezwę do duchowieństwa zachęcającą do poparcia sprawy narodowej¹⁰⁶. Szczególną troską obejmował seminarium duchowne i bibliotekę seminaryjną i jej wyposażenie w księgozbiór. O nowych pozycjach informował profesorów seminarium duchownego, wiele pozycji książkowych sam kupował podczas pobytu w Warszawie i przekazywał bibliotece¹⁰⁷. Usiłował również przenieść seminarium z Włocławka do Kalisza, co jednak nie nastąpiło, ponieważ nie udało mu się znaleźć odpowiedniego pomieszczenia¹⁰⁸.

Jako biskup kujawsko-kaliski, był bardziej związany z Kaliszem niż z Włocławkiem. Okazało się to bardzo wyraźnie, kiedy chciał przenieść kapitułę katedralną do Kalisza i ją zreformować. Prawdopodobnie – jak pisze ks. prof. Witold Kujawski – myślał o tym, aby podnieść do rangi kapituły katedralnej dotychczasową kapitułę kolegiacką z Kalisza, zaś tę z Włocławka uczynić kapitułą kolegiacką. Podobnie stałoby się ze świątyniami w Kaliszu i Włocławku. Nie liczył się w tym względzie z wyraźnym ustaleniem bulli *Ex imposita nobis*. O swoich zamiarach powiadomił kapitułę włocławską pismem z dnia 25 sierpnia 1823 r., na co ta w odpowiedzi z dnia 31 sierpnia tegoż roku stanowczo wyraziła swój protest i niezadowolenie. Nie zdołał jednak zrealizować

¹⁰⁵ M. ŻYWCZYŃSKI, *Koźmian Józef Szczepan h. Nałęcz...*, s. 55; S. G., *Koźmian Józef Szczepan*, w: *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, t. XXI-XXII, Warszawa 1910, s. 382.

¹⁰⁶ M. ŻYWCZYŃSKI, *Koźmian Józef Szczepan h. Nałęcz...*, s. 55.

¹⁰⁷ M. WOJTKOWSKI, *Koźmian Józef Szczepan h. Nałęcz...*, s. 95.

¹⁰⁸ W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-pomorska...*, s. 87-88.

swoich planów, jednakże nosił się ciągle z planami zmian. Stąd żądał, aby kapituła przesłała mu akta swoich posiedzeń, dowodów swojego uposażenia, fundacji domu księży wikariuszy włocławskich oraz seminarium. Poleciał, aby w domu wspomnianych księży wikariuszy przygotować miejsce, gdzie będzie mógł urzędować konsystorz generalny włocławski. Po oddaniu bowiem zamku przez biskupa Malczewskiego na szkoły, brakowało pomieszczeń na urząd diecezjalny. Stąd interesował się okolicznością zrzeczenia się zamku biskupów we Włocławku i pytał, czy stało się to za zgodą kapituły. Dość wnikliwie interesował się także duszpasterstwem w diecezji, kładąc nacisk na odpowiednie kaznodziejstwo i katechizację. Poprzez dziekanów w 1824 r. rozesłał odezwę do wszystkich kapłanów, aby korzystali z *Katechizmu* opracowanego przez ks. Michała Korczyńskiego¹⁰⁹.

Wybuch powstania styczniowego spowodował, że biskup Koźmian, jako żarliwy partiot, pozytywnie odniósł się do idei walki zbrojnej. Na prośbę kaliskiego komitetu obywatelskiego, 5 grudnia 1830 r. wygłosił we Włocławku patriotyczne kazanie, w którym wyraził radość, że doczekał tej chwili, a także nadmienił przy tej okazji, że duchowieństwo nie powinno być obce w składaniu ofiar dla ojczyzny. Wydał też instrukcję szczegółową dla duchowieństwa, w której nakazywał księżom i zakonnikom płacenie podatków na rzecz organizacji narodowej. Decyzja ta w wielu przypadkach spowodowała zubożenie niższego duchowieństwa, aczkolwiek przyczyniła się do wzmocnienia pozycji organizacji narodowych¹¹⁰.

Na początku stycznia 1831 r. udał się na posiedzenie sejmu do Warszawy i tam zmarł dnia 29 stycznia tegoż roku. Jego ciało, za sprawą kapituły włocławskiej, zostało przewiezione do Włocławka i pochowane w katedrze włocławskiej¹¹¹. Jako biskup kujawsko-kaliski zapisał się licznymi zarządzeniami i inicjatywami dyscyplinującymi duchowieństwo, wykazującymi troskę o seminarium duchowne, jak też wprowadzającymi w życie diecezji wiele elementów nowych, szcze-

¹⁰⁹ Tamże, s. 87-88.

¹¹⁰ M. WOJTKOWSKI, *Koźmian Józef Szczepan h. Nałęcz...*, s. 95.

¹¹¹ S. G., *Koźmian Józef Szczepan...*, s. 382.

gólnie w odniesieniu do szkolnictwa, kaznodziejstwa i katechizacji. Nie zdążył jednak przeprowadzić wielu spraw pożytecznych dla diecezji, jakie zamierzał przedsięwziąć.

Po jego śmierci diecezja przez jakiś czas nie miała nowego ordynariusza i była rządzona przez wikariuszy kapitulnych, czyli administratorów.

6. Walenty Maciej Tomaszewski (1836-1850)

Walenty Maciej Tomaszewski herbu Bończa był piątym z kolei biskupem ordynariuszem diecezji kujawsko-pomorskiej w okresie XIX wieku. Urodził się 13 lutego 1781 r. w Łęczycy. Jego rodzicami byli Józef Tomaszewski i Marianna z Cieślakiewiczów. Wybrawszy stan duchowny wstąpił do księży misjonarzy św. Wincentego a Paulo, gdzie został w 1804 r. wyświęcony na kapłana. Po święceniach, jako zdolny i elokwentny młody człowiek, wykładał nauki teologiczne w seminariach prowadzonych przez zgromadzenie misjonarzy w Tykocinie, Gnieźnie i Łowiczu. Jednakże w roku 1817 sekularyzował się, tzn. wystąpił ze zgromadzenia misjonarzy i został inkardynowany do diecezji kujawsko-kaliskiej. Jako kapłan diecezjalny był proboszczem w Rzgowie i Wolborzu oraz dziekanem w Tuszynie. W roku 1825 został włączony przez biskupa Józefa Szczepana Koźmiana włączony do włocławskiej kapituły katedralnej. W roku następnym został kanonikiem teologiem i audytorem dworu biskupiego¹¹².

Kiedy zmarł wspomniany biskup Koźmian, kapituła wybrała na wikariusza kapitulnego i administratora diecezji kujawsko-kaliskiej ks. Wojciecha Jasińskiego, który nie uzyskał akceptacji władz rządowych, a konkretnie generała gubernatora rosyjskiego Henryka Dąbrowskiego. Z tego powodu kapituła włocławska była zmuszona ponownie wybierać wikariusza kapitulnego i mimo sugestii i nacisków ze strony władz zaborczych, ażeby wybrała na administratora archidiacona włocławskiego Józefa Joachima Goldmana, wybrała 15 kwietnia 1832 r. na wikariusza kapitulnego i administratora diecezji ks. kanonika Wa-

¹¹² W. KUJAWSKI, *Tomaszewski Walenty Maciej h. Bończa*, w: Włocławski Słownik Biograficzny, t. IV, Włocławek 2006, s. 163.

lentego Macieja Tomaszewskiego. Władza rządowa tym razem wyraziła zgodę, a papież dał mu stosowne upoważnienia do sprawowania rządów w diecezji. Wikariuszem kapitulnym był Tomaszewski cztery lata i dziewięć miesięcy, pełniąc jednocześnie urząd prepozyta i proboszcza w Wolborzu i tam najczęściej przebywał¹¹³.

Ks. Tomaszewski nominację na biskupa rezydencjalnego kujawsko-kaliskiego otrzymał od cara i pierwszy raz jako biskup nominat wystąpił 7 października 1836 r. Stolica Apostolska imieniem ojca świętego Grzegorza XVI powiadomiła go bullą i pismem z Rzymu, datowanym na dzień 21 listopada 1836 r., nazywając go elektem włocławskim, wysyłając jednocześnie stosowne listy z tą wiadomością do kapituły włocławskiej, duchowieństwa, mieszkańców Kalisza i Włocławka, nakazując przyjąć go jako „ojca i pasterza wszystkich diecezjan”, przesyłając jednocześnie błogosławieństwo apostolskie. Papież dał też biskupowi elektowi możliwość wyboru biskupa konsekratego¹¹⁴.

Walenty Tomaszewski święcenia biskupie przyjął 18 stycznia 1837 r. w archikatedrze warszawskiej z rąk arcybiskupa warszawskiego Stanisława Kostki Lubicz Choromańskiego. Współkonsekratego byli: biskup Konstanty Plejewski – sufragan płocki oraz biskup Maciej Wojakowski – sufragan lubelski. W przeddzień skierował do diecezjan – duchowieństwa i wiernych świeckich swój pierwszy list, w którym wiele uwagi zwrócił na obowiązki duchowieństwa. Do Włocławka przybył 26 stycznia 1837 r., a uroczysty ingres do katedry włocławskiej biskup Tomaszewski odbył 29 stycznia tegoż roku. Niebawem został odznaczony orderem św. Stanisława pierwszej klasy¹¹⁵.

Jako biskup kujawsko-kaliski głównie rezydował w Wolborzu i Kaliszu, chociaż przybywał też do Włocławka, aczkolwiek tutaj nie mając własnej rezydencji, co było spowodowane tym, iż zamek biskupi, dawna siedziba biskupów, został oddany przez biskupa Malczewskiego na szkołę prowadzoną przez pijarów, którzy nawet po jej zamknięciu w 1832 r. nadal tam mieszkali. Nosił się biskup Tomaszewski z zamia-

¹¹³ Tamże, s. 164; P. NITECKI, *Biskupi Kościoła w Polsce 965-1999...*, s. 185.

¹¹⁴ W. KUJAWSKI, *Tomaszewski Walenty Maciej h. Bończa...*, s. 164.

¹¹⁵ Tamże, s. 164.

rem ponownego oddania im probostwa w Radziejowie, aby w odzyskanych pomieszczeniach urządzić siedzibę dla biskupów włocławskich. Tego zamiaru nie zdołał zrealizować. Przebywając więcej czasu w Kaliszu zamierzał otworzyć tam seminarium duchowne, o czym będzie jeszcze mowa. Z takimi planami wystąpił w 1838 r., ale nie zostały one zrealizowane. Zorganizował natomiast w 1839 r. swego rodzaju studium przygotowujące, którego uczestnicy, noszący strój duchowny, mieszkali w klasztorze ojców bernardynów, którego gwardian sprawował nad nimi opiekę. Wykładowcami byli księża diecezjalni, ucząc języka łacińskiego, podstaw filozofii i ceremoniału kościelnego. Tak pomyślana i zaplanowana szkoła przetrwała do śmierci biskupa Tomaszewskiego¹¹⁶. Należy zaznaczyć, iż interesował się również seminarium włocławskim wydając dla niego w 1840 dekret reformacyjny, a także przeznaczając dla niego swoje książki¹¹⁷.

Jedną z najlepiej opisanych czynności tego biskupa jest przeprowadzona wizytacja kanoniczna katedry i kapituły katedralnej. Miała ona miejsce w sierpniu 1840 r. Zapowiedziana została specjalnym pismem z dnia 23 czerwca tegoż roku skierowanym do kapituły włocławskiej. Biskup przybył do Włocławka już 11 lipca, chociaż sama wizytacja rozpoczęła się dopiero 2 sierpnia. Jej protokół zawiera bardzo dokładne opisy katedry i jej wyposażenia oraz porządek nabożeństw, a także stan osobowy kapituły i pozostałych kolegiów duchowieństwa rezydującego przy katedrze. Wizytacja została zakończona 20 sierpnia sporządzeniem szczegółowego protokołu i wydaniem zarządzeń powizytacyjnych podpisanych przez samego biskupa¹¹⁸.

Jako biskup kujawsko-kaliski, czyli włocławski, Walenty Tomaszewski starał się dbać o należyty poziom intelektualny i duchowy duchowieństwa, jego formację, nawołując go do pogłębienia wiedzy teologicznej, a zwłaszcza do odprawiania corocznych rekolekcji. Dostrzegał też pewne braki w nauczaniu katechizmu, zwracając na to uwagę w specjalnym posłaniu do duchowieństwa parafialnego wzywał

¹¹⁶ Tamże, s. 164.

¹¹⁷ W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 91.

¹¹⁸ W. KUJAWSKI, *Tomaszewski Walenty Maciej h. Bończa...*, s. 164.

duchowieństwo do gorliwego i wytrwałego katechizowania, szczególnie dzieci i młodzieży. Zachęcał proboszczów do urządzania misji parafialnych, których celem miało być rozpalenie pobożności wśród wiernych i wyjednał u papieża specjalny odpust z tej okazji¹¹⁹. W 1833 r. zdał dokładną relację ze stanu diecezji do Stolicy Apostolskiej¹²⁰.

Zmarł w Łęczycy 18 stycznia 1850 r. Kapituła włocławska postanowiła, iż pogrzeb rozpoczął się w Łęczycy 22 stycznia, a w dniu następnym odbyły się specjalne nabożeństwa w Lubieniu i Kowalu na trasie przejazdu zwłok, a właściwy pogrzeb odbył się we Włocławku 24 stycznia. Został pochowany w podziemiach katedry włocławskiej¹²¹.

7. Mikołaj Błocki (1851)

Biskup ten był biskupem nominatem kujawskim, nie objął jednak kanonicznie diecezji, gdyż wcześniej zmarł. Liczy się jednak do szeregu biskupów włocławskich. Urodził się 27 listopada 1785 r. w Chorzelażach na Mazowszu jako syn Józefa i Marianny z Wolskich. Nauki szkolne pobierał u benedyktynów w Pułtusk. Mając 22 lata zaczął urzędować jako członek izby wykonawczej powiatu przasnyskiego. Porzucił jednak karierę urzędniczą i wstąpił do seminarium duchownego w Pułtusk. Na kapłana został wyświęcony w roku 1810 i objął urząd wikariusza w Jędrzejowie, a następnie został proboszczem w Zarębach w diecezji płockiej. Od roku 1817 związał się z diecezją augustowską, czyli sejneńską. Dziewięć lat spędził na probostwie w Wyszonkach, a następnie biskup sejneński Manugiewicz poznawszy jego zdolności zaczął mu powierzać różne urzędy i godności posuwające go w hierarchii duchowej. W roku 1826 został podkustoszem katedry augustowskiej, rektorem seminarium duchownego w Sejnach oraz kanonikiem katedralnym i prokuratorem kapituły sejneńskiej. W 1831 r. podczas wojny, zamknął seminarium i nakazał klerykom wyjechać, sam zaś udał się do Wyszonek, gdzie wcześniej był proboszczem. W 1834 r.

¹¹⁹ Tamże, s. 164; S. CHODYŃSKI, *Seminarium włocławskie*, Włocławek 1905, s. 198-199.

¹²⁰ W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 92.

¹²¹ W. KUJAWSKI, *Tomaszewski Walenty Maciej h. Bończa...*, s. 164.

został surogatem w konsystorzu łomżyńskim, a w roku 1835 otrzymał probostwo w Nowogrodzie¹²².

Po objęciu stolicy biskupiej sejneńskiej przez biskupa Pawła Strazyńskiego, w roku 1839 został mianowany archidiakonem katedralnym. W roku 1844 został wybrany w swojej diecezji na asesora duchownego do komisji rządowej spraw wewnętrznych i duchownych w Warszawie. Urzędował na tym stanowisku do roku 1847, kiedy to został wybrany wikariuszem kapitulnym. Od roku 1847 do śmierci, to jest do dnia 28 lutego 1851 r. sprawował rządy w charakterze administratora diecezji augustowskiej. Jako administrator tej diecezji był proponowany na biskupstwo kujawsko-kaliskie na miejsce biskupa Walentego Tomaszewskiego, który miał objąć stolicę arcybiskupią warszawską. Na tajnym konsystorzu dnia 17 lutego 1851 r. nastąpiła prekanonizacja biskupa Błockiego na biskupa kujawsko-kaliskiego¹²³.

W parę dni potem biskup nominat zmarł, nie dowiedziawszy się nawet o godności i urzędzie jakim został obdarzony. Pochowano go na cmentarzu w Sejnach. Jak piszą biografowie, był człowiekiem pracowitym, zdolnym organizatorem, prawego charakteru, potrafiącym współpracować z władzami rosyjskimi dla dobra Kościoła i prowadzącym umiejętną politykę wyznaniową w tych trudnych zaborczych czasach¹²⁴. Wśród biskupów włocławskich jest wymieniany jako biskup nominat, gdyż nigdy nie objął kanonicznie diecezji, a tym samym nie sprawował rządów w diecezji.

8. Jan Michał Marszewski (1856-1867)

Biskup ten kierował diecezją jedenaście lat i jest uważany za tego, który przywrócił stolicę biskupią do Włocławka, po próbach jej przeniesienia do Kalisza. Jest to postać kontrowersyjna ze względu – jak twierdzą niektórzy – na sprzyjanie władzom zaborczym.

¹²² Z. OLSZAMOWSKA-SKOWROŃSKA, *Błocki Mikołaj*, w: Polski Słownik Biograficzny, Kraków 1936, s. 137.

¹²³ Tamże, s. 137.

¹²⁴ Tamże, s. 137.

Urodził się 13 sierpnia w Gdańsku jako syn Jakuba i Barbary Siebers. Pochodził zatem z Pomorza, z rodziny szlacheckiej, gdyż Marszewscy byli pochodzenia szlacheckiego, spokrewnieni z rodzinami niemieckimi. Początkowo, w latach 1809-1812, uczył się w gimnazjum jezuickim w Szotlandzie pod Gdańskiem, następnie – po zamknięciu szkoły w Szotlandzie – w gimnazjum reformatów w Wejcherowie (1813-1818), a w latach 1818-1823 w seminarium duchownym we Włocławku. Podczas nauki wyróżniał się dobrymi wynikami, czym zaskarbił sobie szacunek kolegów i profesorów seminarium. W roku 1823 otrzymał święcenia kapłańskie, po czym został wikariuszem w katedrze włocławskiej, pełniąc jednocześnie funkcję notariusza konsystorza generalnego, którym był do roku 1837¹²⁵. Od roku 1826 przestał być wikariuszem katedry, a został profesorem języka niemieckiego w seminarium włocławskim i kaznodzieją dla Niemców katolików mieszkających we Włocławku i okolicach. W roku 1829 biskup Józef Koźmian mianował go kanonikiem honorowym kapituły kaliskiej. Za rządów biskupa Walentego Tomaszewskiego, w roku 1833, otrzymał nominację na egzaminatora prosynodalnego i w 1838 r. na kanonika kaznodziei katedralnego, z którą to funkcją łączyło się beneficjum w parafii Wieniec pod Włocławkiem¹²⁶.

Dwukrotnie w roku 1844 i 1845 pełnił funkcję administratora diecezji pod nieobecność biskupa Walentego Tomaszewskiego. W roku 1850, po śmierci biskupa Tomaszewskiego wybrany został wikariuszem kapitulnym i administratorem diecezji, któremu Stolica Apostolska 7 lipca 1850 r. udzieliła wszelkich potrzebnych uprawnień i władz. Jednym z jego pierwszych posunięć jako wikariusza kapitulnego była decyzja pozostania we Włocławku i nie udawania się do Kalisza, czyli przywrócenie stolicy diecezji do prastarego biskupiego miasta Włocławka. Nie mając siedziby ze względu na przekazanie jej przez biskupa Franciszka Malczewskiego na szkołę, początkowo mieszkał

¹²⁵ M. WOJTKOWSKI, *Marszewski Michał Jan h. Rogala*, w: *Włocławski Słownik Biograficzny*, t. II, Włocławek 2005, s. 116.

¹²⁶ J. RED, *Marszewski Michał Jan*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XX, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 74.

w dawnej swojej kurii kanonickiej. Później odzyskując pałac biskupi zapoczątkował i utrwalił praktykę rezydowania biskupów kujawsko-kaliskich we Włocławku, co zresztą stało się też faktem ze względu na zabranie i sprzedanie w 1865 r. przez rząd pałacu biskupiego w Kaliszu¹²⁷.

Biskupem włocławskim został dopiero w roku 1856. Mianowany na ten urząd został 18 września 1856 r., a święcenia biskupie przyjął 25 stycznia 1857 r. w katedrze św. Jana Chrzciciela w Warszawie z rąk metropolity Antoniego Melchiora Fijałkowskiego, a współkonsekratorami byli Jan Teraszkiewicz, biskup bełzki obrządku grecko-unickiego oraz biskup Tadeusz Łubieński, sufragan włocławski. Do diecezji przyjechał dopiero 5 lutego, a uroczyste wejście do katedry nastąpiło 10 lutego, gdzie złożył wymaganą prawem przysięgę na Ewangelię. Rządy zaś w diecezji rozpoczął od listu pasterskiego skierowanego do duchowieństwa i wiernych¹²⁸.

Kierując diecezją przez okres jedenastu lat odznaczał się gorliwym wykonywaniem swoich obowiązków, jak też sprężystością i skutecznością w rządach diecezją, której – jak wspomniano – przywrócił stolicę we Włocławku, rewindykując w 1861 r. dla jej siedziby część pałacu biskupiego zajętego od 1818 r. na szkołę publiczną. Był dobrym organizatorem, który potrafił dzielić się swoją własnością z katedrą. Swoje wieloletnie oszczędności, wynoszące około 4500 rubli srebrem zapisał 30 czerwca 1859 r. kapitule włocławskiej na katedrę. Rezydując we Włocławku troszczył się o kadry do kapłaństwa oraz był częstym gościem seminarium duchownego, któremu nadał nowe ustawy. Zagrożone w swojej działalności przez skasowanie przez rząd zaborczy zakonu Misjonarzy św. Wincentego a Paulo, którzy prowadzili seminarium, powołał wówczas na profesorów księży diecezjalnych, co potem okazało się trafnym posunięciem¹²⁹. Wykazywał również troskę o nauczanie i katechizację dzieci i młodzieży, wydając między innymi

¹²⁷ W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 93.

¹²⁸ J. RED, *Marszewski Michał Jan...*, s. 74; S. CHODYŃSKI, *Wspomnienie pośmiertne o biskupie Marszewskim*, *Przegląd Katolicki* 24(1867) s. 763-764; Zob. W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 94.

¹²⁹ W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 94.

list pasterski do duchowieństwa w sprawie zakładania przez nie szkół ludowych i nakazał systematyczną katechizację dzieci. Jako członek rady opiekuńczej zakładów dobroczynnych powiatu włocławskiego (od 1849 r.) opiekował się włocławskim szpitalem św. Antoniego¹³⁰. Można powiedzieć, że gorliwie wypełniał obowiązki duszpasterskie w diecezji kujawsko-kaliskiej. Pragnął poprawić byt chłopów folwarcznych, co nie spotkało się ze zrozumieniem społecznym, aczkolwiek było to zbieżne z dzisiejszą działalnością charytatywną¹³¹.

Największym osiągnięciem biskupa Marszewskiego było odzyskanie w 1861 r. od władz rosyjskich połowy frontowej części dawnego zamku, który od połowy 1818 r. był siedzibą szkoły wydziałowej prowadzonej przez pijarów, druga połowa nadal służyła potrzebom szkoły. W latach 1858-1861, za jego sprawą, pałac biskupi został przebudowany według projektu Franciszka Tournelle'a i Jana Zdziennickiego, a w 1864 r. z inicjatywy także biskupa Marszewskiego, przeniesiona została tam kuria biskupa. Podczas swej posługi w diecezji konsekrował wiele kościołów, do których budowy zachęcał księży i o budowę których usilnie zabiegał u władz carskich. Wyświęcił nowe kościoły między innymi w: Licheniu (18 października 1857 r.), Ciężeniu (4 grudnia 1858 r.), Wąsoszu (4 listopada 1859 r.), Kutnie (26 lipca 1860 r.), Broniewie (30 września 1860 r.), Tokarach (26 października 1862 r.) i Ostrowąskie (16 września 1866 r.). Kilka innych kościołów zostało dzięki biskupowi odbudowanych¹³².

W czasie wypadków przełomu 1861/1862 r. zabronił na terenie diecezji urządzania nabożeństw patriotycznych. W swoich zarządzeniach polecał odczytywać z ambon rozporządzenia władz carskich i ściśle się do nich stosować. Te i inne działania sprzyjające zaborecy spowodowały ze strony części duchowieństwa, szczególnie z oficjalu kaliskiego, protest uchwalony na zjeździe w maju 1861 r. w Zagórowie, równający się z wypowiedzeniem mu posłuszeństwa, jeśli nadal będzie spełniał polecenia władz carskich, które zdaniem duchowień-

¹³⁰ J. RED, *Marszewski Michał Jan...*, s. 74.

¹³¹ M. WOJTKOWSKI, *Marszewski Michał Jan h. Rogala...*, s. 117.

¹³² Tamże, s. 117.

stwa były sprzeczne z prawem Kościoła. W związku z tym protestem 3 września 1861 r. przejeżdżając przez Łęczycę został zaatakowany przez wiernych, obrzucony inwektywami – „zdrajca, sługa moskiewski” i obrzucony kamieniami. Nie przyłączył się też do manifestu biskupów polskich skierowanych we wrześniu 1861 r. do namiestnika Lamberta, a przedstawiającego ból Kościoła. W marcu 1862 r. przebywając w Warszawie przeprowadził rozmowy w sprawie powstrzymywania duchowieństwa od udziału w konspiracji, co nie przysporzyło mu chwały. Po wywiezieniu z Warszawy arcybiskupa Felińskiego, wydał list pasterski zarządzający żałobę w diecezji, ale jednocześnie w marcu 1864 r. urządził uroczyste nabożeństwo z okazji wydania dekretu uwłaszczeniowego, a w czerwcu tego samego roku podpisał razem z 354 księżmi swej diecezji list hołdowniczy do cara¹³³. Jego działania więc jako biskupa kujawsko-kaliskiego w stosunku do zaborcy nie były do końca jednoznaczne, przemyślane i konsekwentne. Stąd działania te często można nazwać kontrowersyjnymi. Z jednej bowiem strony sprzyjał zaborcy, wzywając duchowieństwo do wykonywania rozporządzeń carskich, a innym razem potrafił przeciwstawić się jego działaniom i urządzać nabożeństwa wzywające do modlitwy za Kościół i ojczyznę. Tym samym jego działalność miała wielu zwolenników, jak i przeciwników. W rzeczywistości jednak starał się troszczyć o diecezję i sprawę Kościoła¹³⁴.

Miał negatywne stanowisko wobec powstania styczniowego, a rewolucyjna postawa i zaangażowanie duchowieństwa w powstanie roku 1863 kujawskiego duchowieństwa nigdy nie zyskały aprobaty biskupa Marszewskiego. W sposób zdecydowany domagał się od podległego mu duchowieństwa wycofania się z życia konspiracyjnego. Stał na stanowisku pracy organicznej wśród Polaków oraz szerzenia oświaty i poprawy doli ludu. Uważał, że obojętność religijna i zepsucie obyczajów destrukcyjnie wpływają na naród, w związku z tym należy dążyć do odnowienia moralnego społeczeństwa, a nie nawoływać do powstania. Mimo, że nigdy nie stwierdził, że jest przeciwny powstaniu, to nie

¹³³ J. RED, *Marszewski Michał Jan...*, s. 74.

¹³⁴ Tamże, s. 74-75.

pozwalał duchowieństwu angażować się w walkę zbrojną. Protestował, gdy świątynie stawały się ośrodkami agitacji przeciwko caratowi. Mimo negatywnego stanowiska wobec walki zbrojnej zdecydowanie brał w obronę duchownych swojej diecezji. Oślaniał księży zaangażowanych w organizowanie demonstracji narodowych. Jego sprzeciw budziła również kwestia ingerowania władz carskich w wewnętrzne sprawy poszczególnych parafii. Po incydencie w czasie odpustu w Izbicy Kujawskiej, gdy rosyjscy żołnierze napadli na pielgrzymkę z Brdowa i zabrali chorągiew kościelną, biskup Marszewski zgłosił swój protest i zażądał ukarania sprawców oraz naprawienia szkody. W okresie od 30 września 1861 r. do 11 czerwca 1862 r. prowadził w tej sprawie ożywioną korespondencję z komisją rządową wychowania religijnego i oświecenia publicznego. W liście datowanym na 10 października 1861 r. wyraził swoje oburzenie z powodu naruszenia świętości ceremonii religijnych, kiedy na pogrzebie w Radziejowie żołnierze carscy przeprowadzili rewizję trumny, w której chowano jednego z obywateli miasta¹³⁵.

W maju 1862 r. udał się do Rzymu na kanonizację męczenników z Japonii z XVI wieku. Tam został wyróżniony przez papieża i jego otoczenie otrzymując tytuł asystenta tronu, a senat rzymski uhonorował go dyplomem patrycjusza rzymskiego i członka honorowego akademii Quiritum. Był też kawalerem orderów pierwszej klasy św. Anny i św. Stanisława oraz św. Włodzimierza. Zmarł z 3 na 4 września 1867 r. we Włocławku, mając skończone 67 lat. Pochowany został w podziemiach katedry włocławskiej¹³⁶.

Po jego śmierci nastał kilkuletni wakans na stolicy biskupiej we Włocławku. Po Marszewskim kapituła wybrała na wikariusza kapitulnego i administratora diecezji ks. Klemensa Skupińskiego, prałata archidiakona włocławskiego. Administrował diecezją do swojej śmierci, która nastąpiła 3 maja 1873 r. Po nim wikariuszem kapitulnym kapituła wybrała ks. Floriana Kosińskiego, kanonika katedralnego wło-

¹³⁵ M. WOJTKOWSKI, *Marszewski Michał Jan h. Rogala...*, s. 118.

¹³⁶ S. CHODYŃSKI, *Wspomnienie pośmiertne o biskupie Marszewskim...*, s. 763-764.

clawskiego, który kierował diecezją do czasu przejścia diecezji przez nowego ordynariusza¹³⁷.

9. Wincenty Teofil Chościak Popiel (1875-1883)

Biskup ten przybył do Włocławka z diecezji płockiej, a właściwie z dosyć długiego wygnania na obczyznę¹³⁸. Urodził się 21 lipca 1825 r. w Czaplach Wielkich koło Miechowa, jako syn Konstantego i Zofii z Badenich. Początkowo uczył się w domu pod kierunkiem dominikanina Gwalberta Leszczyńskiego, a od roku 1835 w pensjonacie szkolnym Józefa Kremiera w Krakowie. Następnie uczęszczał na kursy prawne w Warszawie, gdzie w roku 1845 uzyskał dyplom i rozpoczął aplikację sądową u mecenasa Kosjewicza. Przerwał ją w roku 1847 po śmierci ojca, aby pomagać matce w zarządzie majątkiem. Jednak jego powołaniem był stan kapłański¹³⁹.

W 1847 r. wstąpił do seminarium duchownego w Kielcach. Tam zaprzyjaźnił się z ks. Konstantym Ireneuszem Łubieńskim. Święcenia kapłańskie przyjął w Sandomierzu dnia 5 sierpnia 1849 r. z rąk biskupa Józefa Joachima Goldmana i wyjechał na studia do Louvain w Belgii, gdzie na uniwersytecie uzyskał tytuł bakalarza teologii. Następnie wyjechał na studia do Rzymu, gdzie w roku 1852 uzyskał w Akademii Sapientia doktorat z teologii. Przebywając za granicą interesował się sytuacją Kościoła w Belgii i we Włoszech oraz kontaktami między emigracją polską a Rzymem¹⁴⁰. Jednocześnie cały czas prowadził korespondencję z matką, dzięki czemu znane są dobrze jego lata studenckie¹⁴¹.

Tak przygotowany intelektualnie powrócił w sierpniu 1853 r. do kraju i został mianowany sekretarzem konsystorza i profesorem teologii moralnej w seminarium duchownym w Kielcach, a następnie zo-

¹³⁷ W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 95-96.

¹³⁸ Tamże, s. 96.

¹³⁹ W. KUJAWSKI, *Popiel Chościak Wincenty Teofil*, w: Włocławski Słownik Biograficzny, t. III, Włocławek 2005, s. 134-135.

¹⁴⁰ R. BENDER i A. GAŁKA, *Popiel (Chościak Popiel) Walenty Teofil*, w: Polski Słownik Biograficzny, t. XXVII, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1983, s. 580.

¹⁴¹ W. KUJAWSKI, *Popiel Chościak Wincenty Teofil...*, s. 135.

stał powołany na wicerektora tegoż seminarium. Wcześniej, bo w roku 1850 otrzymał godność kanonika katedry krakowskiej. Od roku 1856 był też kanonikiem honorowym katedry lubelskiej. Za sprawą poznanego w seminarium kieleckim, a później swego przyjaciela ks. Konstantego Ireneusza Łubieńskiego, arcybiskup Zygmunt Szczęśny Feliński 11 kwietnia 1862 r. powołał go na stanowisko zastępcy rektora Akademii Duchowej w Warszawie. Arcybiskup nie mógł go powołać na rektora, gdyż władze carskie na to nie pozwalały. Funkcję tę sprawował do lata 1863 r., kiedy to 16 marca 1863 r. papież Pius IX mianował go ordynariuszem diecezji płockiej¹⁴².

Sakrę biskupią przyjął 6 grudnia 1863 r. z rąk jednego tylko biskupa, sufragana warszawskiego, Henryka Ludwika Platera. Jako miejsce stałej rezydencji obrał Płock, chociaż dawniej biskupi płockcy rezydowali zawsze w Puławach. Szczególną uwagę zwrócił na seminarium duchowne i intelektualne i duchowe przygotowanie do pracy duszpasterskiej przyszłych kapłanów. Diecezją płocką kierował tylko przez 5 lat. Za swoją gorliwość i jednoznaczną postawę wobec zaborcy, a także za wystąpienia w obronie polskości oraz wystąpienia dezaprobuujące zniesienie zakonów w Królestwie Polskim i niesienie pomocy zakonnikom, w 1868 r. został zesłany do Nowogrodu Wielkiego, gdzie przebywał siedem lat. W tym czasie powstały jego *Pamiętniki* oraz *Żywot Zbawiciela świata* wydane w Krakowie w 1877 r. i 1881 oraz we Lwowie w 1907 r.¹⁴³

Po powrocie z zesłania władze zaborcze nie pozwoliły mu na objęcie diecezji płockiej. Został więc 3 lipca 1875 r. powołany przez papieża Piusa IX na biskupa kujawsko-kaliskiego. Objął diecezję włocławską po długim okresie wakansu, trwającego od 1867 r., to jest od śmierci biskupa Jana Michała Marszewskiego. Ingres do katedry włocławskiej odbył 19 października 1875 r. Był to okres represji po powstaniu styczniowym, stąd i działalność biskupa nie była ani łatwa, ani prosta. Lata zsyłki zrobiły swoje, osłabiając jego zdrowie i siły. Jednak, tak jak w Płocku, tak i we Włocławku oddany był służbie Kościołowi i oj-

¹⁴² Tamże, s. 135.

¹⁴³ R. BENDER i A. GAŁKA, *Popiel (Chościak Popiel) Walenty Teofil...*, s. 580.

czyźnie¹⁴⁴. Biskupem kujawsko-pomorskim był do roku 1882, czyli przez okres siedmiu lat. Przebywając we Włocławku i sprawując urząd biskupa włocławskiego zapoczątkował odnowienie katedry włocławskiej, zapoczątkowując jej regotyzację. W roku 1879 protestował przeciwko rozporządzeniom zabraniającym duchowieństwu wyjeżdżać poza granice parafii bez paszportów, a później występował przeciw zakazowi odbywania rekolekcji i uczenia religii w języku rosyjskim. Wiele razy wygłaszał mowy w obronie polskości i wolności Kościoła¹⁴⁵. Co roku udawał się do Częstochowy, aby służyć tam pielgrzymom i głosić słowo Boże. Szczególnie uroczyście urządził w 1882 r. jubileusz 500-lecia przybycia paulinów na Jasną Górę i obecność tam cudownego obrazu Matki Bożej. W tymże roku odbyła się też, zorganizowana przez biskupa Popiela, uroczystość uczczenia błogosławionego Bogumiła, którego relikwie zgromadziły wówczas w Uniejowie wielkie rzesze wiernych¹⁴⁶.

Dnia 15 marca 1883 r. papież Leon XIII mianował go na arcybiskupa metropolitę warszawskiego. Paliusz metropolity otrzymał 6 maja 1883 r. w Petersburgu, a uroczysty ingres do archikatedry warszawskiej św. Jana odbył 10 czerwca tego samego roku. Przybył do Warszawy otoczony życzliwością i uznaniem dla dotychczasowej swojej działalności pasterskiej w Płocku i we Włocławku. Uznania tego nie starczyło na długo. Gorliwie troszcząc się o sprawy Kościoła, trzymał się konsekwentnego, ugodowego kursu w sprawach politycznych. Stąd uchodził za człowieka nadmiernie uległego władzy zaborczej. Świadczyło o tym, w odczuciu opinii publicznej, polecenie odczytania w katedrze warszawskiej, w języku rosyjskim, manifestu cara Mikołaja II, wydanego z okazji wstąpienia na tron w roku 1894. Tę decyzję, skrytykowaną przez duchowieństwo i wiernym, sam arcybiskup Popiel uznał później za nierozważną. Także nierozważnym było napisanie 27 lipca 1905 r. listu pasterskiego w sprawie strajku szkolnego, kiedy to arcybiskup Popiel apelował o zaniechanie bojkotu szkoły rosyjskiej.

¹⁴⁴ W. KUJAWSKI, *Popiel Chościak Wincenty Teofil...*, s. 135.

¹⁴⁵ R. BENDER i A. GAŁKA, *Popiel (Chościak Popiel) Walenty Teofil...*, s. 580.

¹⁴⁶ W. KUJAWSKI, *Popiel Chościak Wincenty Teofil...*, s. 135.

Z czasem jednak zmienił zdanie w tej sprawie i później wystąpił do cara o przywrócenie szkoły polskiej¹⁴⁷.

W pracy duszpasterskiej miał arcybiskup Popiel stosunkowo duże osiągnięcia, o wiele większe niż w działalności politycznej. W okresie jego rządów wybudowano cztery nowe kościoły, a w archidiecezji ponad dwadzieścia. Utworzył wiele nowych parafii. Za jego rządów powstały wielkie dzieła miłosierdzia chrześcijańskiego, jak np. zakład wychowawczy dla ubogiej młodzieży, liczne przytułki i ochronki. Szczególną troską otaczał Jasną Górę, dokonał tam odbudowy spalanej wieży. Z jego inicjatywy zostały zbudowane na Jasnej Górze stacje drogi krzyżowej w ogrodzie jasnogórskim. Pozostawał w ścisłym i dyskretnym kontakcie z ojcem Honoratem Koźmińskim, organizatorem i założycielem wielu bezhabitowych zgromadzeń zakonnych. Nie wykazał jednak zrozumienia dla chrześcijańskiego ruchu społecznego rozwijanego w Kościele w oparciu o encyklikę papieża Leona XIII *Rerum novarum*¹⁴⁸. *Jemu należy przypisać zainicjowanie działalności Konferencji Episkopatu Królestwa Polskiego*¹⁴⁹.

Po roku 1905 poważnie zachorował, tracąc pamięć. Odtąd rządy archidiecezją sprawował w jego imieniu biskup pomocniczy Kazimierz Ruszkiewicz. Zmarł 7 grudnia 1912 r. w Warszawie, a jego ciało spoczęło w archikatedrze warszawskiej św. Jana Chrzciciela¹⁵⁰.

10. Aleksander Kazimierz Bereśniewicz (1883-1902)

Urodził się 16 czerwca 1823 r. w Szwalniach na Żmudzi z ojca Kazimierza Józefa i Julianny z Krzyżanowskich, którzy byli obywatelami ziemskimi stanu szlacheckiego. Religijna atmosfera domu rodzinnego sprawiła, że uczył się najpierw w Datnowie w kolegium bernardynów, a potem w Kiejdanach. Te okoliczności sprawiły, że w wieku 16 lat postanowił zostać księdzem. W roku 1839 wstąpił do semina-

¹⁴⁷ Tamże, s. 581.

¹⁴⁸ Tamże.

¹⁴⁹ W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 99.

¹⁵⁰ R. BENDER i A. GAŁKA, *Popiel (Chościak Popiel) Walenty Teofil...*, s. 581; P. NITECKI, *Biskupi Kościoła w Polsce 965-1999...*, s. 163.

rium duchownego diecezji żmudzkiej we Worniach. Jako bardzo zdolny młody człowiek został z seminarium wysłany na studia do Akademii Duchowej w Wilnie, a po kasacji akademii w 1842 r. przenosi się do Petersburga i tam uzyskał tytuł magistra teologii¹⁵¹. Po powrocie do diecezji, nie mając jeszcze święceń kapłańskich z powodu braku odpowiedniego wieku do ich przyjęcia, będąc diakonem objął 16 września 1845 r. stanowisko profesora teologii dogmatycznej i języka łacińskiego w seminarium żmudzkim we Worniach¹⁵².

Święcenia kapłańskie przyjął 9 września 1847 r., mając 24 lata życia. W roku 1850, mając trzy lata kapłaństwa i pięć lat profesury w seminarium, zostaje rektorem seminarium duchownego we Worniach, gdzie dał się poznać jako gorliwy kapłan i utalentowany wychowawca młodych pokoleń kapłańskich¹⁵³. Już w roku 1853 przenosi się na polecenie rządu rosyjskiego na przymusowy pobyt do Wilna, gdzie miejscowy biskup zatrzymał go w swojej diecezji, mianując go w roku 1854 prefektem w szkołach Woleńskich, a niebawem asesorem miejscowego konsystorza. Wkrótce, w roku 1858, biskup żmudzki, Wacław Żyliński, późniejszy metropolita, przedstawił go władzom rządowym jako kandydata na biskupa pomocniczego diecezji żmudzkiej, które podały go do zatwierdzenia Stolicy Apostolskiej¹⁵⁴. Ponieważ władza carska zgodziła się na tę kandydaturę, został w roku 1859 mianowany przez papieża Piusa IX biskupem tytularnym maksynopolitańskim i biskupem sufraganiem żmudzkim w Kownie. Święcenia biskupie przyjął 27 lutego 1859 r. w Petersburgu z rąk biskupa Wacława Żylińskiego, teraz już arcybiskupa metropolity mohylewskiego¹⁵⁵.

¹⁵¹ W. KNAPIŃSKI, *Bereśniewicz Aleksander Kazimierz*, w: *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, t. III/IV, Warszawa 1904, s. 237.

¹⁵² W. KUJAWSKI, *Bereśniewicz Aleksander Kazimierz*, w: *Włocławski Słownik Biograficzny*, t. III, Włocławek 2005, s. 7; M. MORAWSKI, *Bereśniewicz Aleksander Kazimierz*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. II, Kraków 1936, s. 449.

¹⁵³ Tamże, s. 449.

¹⁵⁴ Tamże; W. FRĄTCZAK, *Aleksander Kazimierz Bereśniewicz*, w: *Zasłużeni dla Włocławka (XIII-XX wiek)*, Włocławek 1991, s. 23-24.

¹⁵⁵ M. MORAWSKI, *Bereśniewicz Aleksander Kazimierz*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. I/1, Kraków 1935, s. 449; Zob. W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 100.

Po przyjęciu święceń biskupich, jako biskup pomocniczy żmudzki był jednocześnie, w latach 1860-1864, rektorem Akademii Duchowej w Petersburgu. Uczelnię tę podniósł pod względem naukowym na wyższy poziom, sam wykładając teologię pastoralną. Z urzędu rektorskiego został usunięty przez władze rosyjskie. Po przeniesieniu biskupstwa żmudzkiego do Kowna, pełnił następnie obowiązki przy biskupie Macieju Kazimierzu Wołonczewskim, jako biskup pomocniczy, wykonując również urząd oficjała. Pełniąc wysoki kościelny urząd sądowy przeciwstawiał się wielokrotnie rządowi rosyjskiemu, kiedy ten wprowadzał zarządzenia niezgodne z prawem kościelnym. To spowodowało, że został po pięciu latach sprawowania tego urzędu, dnia 20 grudnia 1870 r. zesłany przez władze rosyjskie na wygnanie do Mitawy, gdzie jednak korzystając z wolności, oddawał się pracom pasterskim, przemawiając do wiernych i nauczając w języku polskim, litewskim i polskim. Po śmierci biskupa Wołonczewskiego powrócił z wygnania i został wybrany przez kapitułę dnia 3 czerwca 1875 r. wikariuszem kapitułnym i przez osiem lat, to jest do 7 czerwca 1883 r., czyli do czasu objęcia rządów w diecezji włocławskiej, administrował diecezją żmudzką¹⁵⁶. Diecezja żmudzka wiele mu zawdzięcza. Stolica Apostolska miała do niego zaufanie i radzono się go w wielu ważnych sprawach. Miał on podobno być kandydatem na metropolitę mohylewskiego. Zamiast tego, przyszła nominacja na biskupa kujawsko-kaliskiego¹⁵⁷. Otóż papież Leon XIII mianował go w roku 1882 ordynariuszem diecezji kujawsko-kaliskiej, czyli włocławskiej. Ingres do katedry włocławskiej miał miejsce 1 lipca 1883 r. i został życzliwie i ciepło przyjęty, zarówno przez duchowieństwo, jak i wiernych świeckich. Wierni darzyli biskupa Bereśniewicza zaufaniem i szacunkiem, czego świadectwem były zwłaszcza obchodzone przez biskupa rocznice otrzymania sakry biskupiej. Nawet władze carskie uhonorowały go w 1887 r. orderem św. Stanisława¹⁵⁸.

¹⁵⁶ Tamże, s. 449; S. LIBROWSKI, *Bereśniewicz Aleksander Kazimierz*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. II, Lublin 1985, s. 282; Por. W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 100-101.

¹⁵⁷ W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 101.

¹⁵⁸ W. KUJAWSKI, *Bereśniewicz Aleksander Kazimierz...*, s. 8.

Kierował diecezją do 15 marca 1902 r., kiedy to ze względu na nieuleczalną chorobę, a także naciski rządu carskiego, po uzyskaniu zezwolenia Stolicy Apostolskiej i za zgodą kapituły katedralnej, zrzekł się zarządu diecezją i przeszedł w stan spoczynku. Zarząd diecezją oddał w ręce biskupa pomocniczego Henryka Kossowskiego, który został wybrany na tymczasowego administratora diecezji i sprawował te obowiązki aż do czasu objęcia ich przez nowego biskupa włocławskiego Stanisława Zdzitowieckiego (1902-1927). Biskup Bereśniewicz zmarł trzy miesiące po rezygnacji z urzędu, to jest 4 czerwca 1902 r. i został pochowany w podziemiach katedry włocławskiej¹⁵⁹.

Był biskupem dużego formatu, pasterzem roztroptym i gorącym patriotą, który zasłużył sobie na tytuł obrońcy Kościoła w czasach trudnych, rozbiorowych. Był zwolennikiem ścisłej współpracy polskich biskupów diecezjalnych i jednej linii ich działalności. Jego dwudziestoletnie rządy diecezją to nieustanna walka z rusyfikacją narodu polskiego. Szczegółowo informował Stolicę Apostolską o poczynaniach władz carskich, sam w swojej działalności kościelnej sprzeciwiał się rusyfikacji i poczynaniom zaborcy. Stąd stał się niewygodny dla władz carskich, które walczyły i utrudniały jego działalność pasterską w diecezji¹⁶⁰. W stosunku do władz rosyjskich odznaczał się stanowczością i nieustępliwością, zwłaszcza wobec prób wprowadzania języka rosyjskiego do nabożeństw kościelnych. Zdecydowanie nie zgodził się na wprowadzenie do liturgii języka rosyjskiego, a gdy żądano tego języka w korespondencji urzędowej, nie oponował, ale sam więcej używał języka łacińskiego¹⁶¹. Jego przekonywująca argumentacja znajdowała najczęściej posłuch u rządu, który mimo wszystko odnosił się do biskupa z szacunkiem i poważaniem. Jego stanowczość wobec nieuzasadnionych roszczeń władz rosyjskich nie była też bez wpływu na postawę innych biskupów Królestwa Polskiego¹⁶².

¹⁵⁹ Tamże, s. 8; M. MORAWSKI, *Bereśniewicz Aleksander Kazimierz...*, s. 449.

¹⁶⁰ P. KUBICKI, *Bojownicy kapłani*, t. II, cz. 2, Sandomierz 1936, s. 45-49.

¹⁶¹ W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 102.

¹⁶² M. MORAWSKI, *Bereśniewicz Aleksander Kazimierz...*, s. 449.

Biskup Bereśniewicz zapoczątkował w postępowaniu wobec rządu rosyjskiego zasadę porozumiewania się z innymi biskupami polskimi, posyłając im odpisy długich nieraz swoich pism i wyjaśnień, wysyłanych do władz rządowych w obronie praw i zasad Kościoła katolickiego. Szczegółowo też informował nie tylko o stanie swej diecezji, ale i o stanie Kościoła w całym Królestwie Polskim Stolicę Apostolską, za co też otrzymał podziękowanie i pochwałę od sekretarza stanu kardynała Rampolli. Papież zaś Leon XIII wkrótce po przyjęciu biskupa Bereśniewicza na audiencji w Rzymie, mianował do dnia 8 marca 1897 r. swoim prałatem domowym i asystentem tronu papieskiego.

Można powiedzieć, że działalność pasterska i kościelna biskupa Bereśniewicza była bardzo zdecydowana i nastawiona wyraźnie na sprzeciwianie się rusyfikacji zaborcy. Z Seminarium Duchownego we Włocławku, jako były rektor Akademii Duchowej w Petersburgu, uczynił potężny ośrodek umysłowy. Wysyłał alumnów włocławskich na studia do Petersburga i na uniwersytety zachodnie. Dla polepszenia warunków w seminarium wybudował nowy, frontowy gmach seminaryjny. Wprowadził także coroczne rekolekcje dla kapłanów w gmachu seminaryjnym. Chciał w ten sposób podnieść stan duchowy i moralny oraz intelektualny duchowieństwa diecezji włocławskiej.

Pragnął bowiem, aby uduchowione i mądre duchowieństwo potrafiło przeciwstawiać się poczynaniom rusyfikacyjnym zaborcy. Dla ratowania polskości w narodzie polskim wprowadził obowiązkową katechizację dzieci i nakazał proboszczom wprowadzać w życie parafialne rekolekcje parafialne¹⁶³. Dużą troską otaczał skasowane przez władze rosyjskie klasztory ratujące się przed dewastacją i spustoszeniem. Wyjednał dla zakonu paulinów – kustoszy Jasnej Góry, która wtedy należała do diecezji włocławskiej, jako jedyne zakonu w Królestwie Polskim, cofnięcie zakazu przyjmowania nowych kandydatów do zakonu. Dla paulinów, jak jedyne zakonu w Królestwie, wystarał się o możliwość otwarcia nowicjatu, co chroniło zakon przed wymarciem. Pamiętał także o sanktuarium św. Józefa w Kaliszu i zorganizował setną rocznicę koronacji cudownego obrazu Świętej Rodziny. Obecny

¹⁶³ S. LIBROWSKI, *Bereśniewicz Aleksander Kazimierz...*, s. 283.

wygląd katedry włocławskiej, z dwiema strzelistymi wieżami w miejsce dawnych barokowych, to również dzieło biskupa Bereśniewicza, który gruntownie ją odrestaurował¹⁶⁴. Wydał również wiele zarządzeń mających na celu podniesienie karności duchowieństwa.

Jako rektorowi seminarium w Kownie i rektorowi Akademii Duchownej w Petersburgu zależało bardzo na kształceniu przyszłych kapłanów. Dlatego zwracał szczególną uwagę na formację przyszłych kapłanów. Stąd 30 kwietnia 1884 r. wydał ustawę generalną dla seminarium, zwracając szczególną uwagę na formację przyszłych kapłanów. Celem biskupa było wprowadzenie sześcioletniego systemu kształcenia księży. Zadbał, żeby seminarium nie zabrakło światłych, mądrych i wyśmienitych profesorów. Dzięki niemu rozbudowano w znacznym stopniu zabudowania seminaryjne, co umożliwiło przyjmowanie do seminarium większej liczby alumnów. Nie dopuścił, aby władze carskie sprawowały jakąkolwiek kontrolę tej uczelni, pomimo nacisków. Za jego czasów seminarium włocławskie kwitło i zaczął się formować włocławski ośrodek myśli teologicznej, który za jego następcy, biskupa Zdzitowieckiego, zyskał ogólnopolski rozgłos¹⁶⁵.

Pomocą w sprawowaniu administracji diecezją służyły biskupowi Bereśniewiczowi zastane trzy urzędy konsystorskie w Kaliszu, Piotrkowie Trybunalskim i we Włocławku. Już w 1885 r. postanowił scentralizować władzę, wprowadzając w miejsce trzech wspomnianych konsystorzów, jeden generalny konsystorz we Włocławku dla całej diecezji. Ponieważ był problem, gdzie we Włocławku umieścić ten urząd, biskup zdobył fundusze od rządu i przy swojej rezydencji na zamku wybudował dla niego specjalny pawilon¹⁶⁶.

Współpracował z włocławską kapitułą katedralną, z niej wybierał sobie współpracowników. Za jego wstawiennictwem załatwiono sprawę stroju chórowego dla kapituły włocławskiej. Zwracał także uwagę na nabożeństwa w katedrze, za które odpowiadała kapituła katedralna. Pomocą w spra-

¹⁶⁴ M. MORAWSKI, *Bereśniewicz Aleksander Kazimierz...*, s. 449.

¹⁶⁵ W. KUJAWSKI, *Bereśniewicz Aleksander Kazimierz...*, s. 9; W. FRĄTCZAK, *Aleksander Kazimierz Bereśniewicz...*, s. 24.

¹⁶⁶ W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 103.

wowaniu administracji służyły mu również zastane trzy urzędy konsystorszy: w Kaliszu, Piotrkowie Trybunalskim i we Włocławku. Już w 1885 r. postanowił scentralizować władzę, wprowadzając w miejsce trzech konsystorszy jeden generalny konsystorz we Włocławku dla całej diecezji¹⁶⁷.

Jako biskupa cechowała go rozwaga i był też szczególnym patriotą, kochał Polskę, ale nie zapomniał też nigdy o rodzinnej Żmudzi. Zasłużył sobie na tytuł obrońcy Kościoła w czasach trudnych, rozbiorowych. Był nieraz surowy, ale sprawiedliwy w ocenie swoich kapłanów. „Mam kapłanów dla stanowisk, a nie stanowiska dla kapłanów” – mawiał, nie kierując się względami osób czy rad i wstawiennictwem innych. Szczególną uwagę zwracał na proboszczów i ich wypełnianie obowiązków. Przeprowadzał wizytacje parafii, sakramentu bierzmowania udzielał tysiącami, bo w wielu parafiach od wielu lat nie było biskupa. Przypominał duchownym o podstawowych obowiązkach nauczania prawd wiary i należytego głoszenia kazań. Dla ułatwienia tego, z jego inicjatywy, zaczęto wydawać we Włocławku w 1898 r. czasopismo zatytułowane „Homiletyka”, poświęcone kaznodziejstwu. Wymagał też od duchowieństwa rezydencji oraz brania udziału w rekolekcjach. Zachęcał do popierania dobrej pracy i czytania książek religijnych. Przypominał o należyтым sprawowaniu duszpasterstwa, zwłaszcza o posłudze w konfesjonale. Określał w swoich zarządzeniach zasady współpracy księży w parafiach, a nawet brał pod opiekę księży wikariuszy, nie zawsze należycie wynagradzanych. Kiedy zaś płynęły na księży oskarżenia od władz carskich, zawsze brał księży w obronę, pisząc nawet pisma do generalnego gubernatora. Był szczególnie wrażliwy i uczulony na to wszystko, co umniejszało prawa Kościoła. Nie ugiął się nawet wtedy, gdy groziło mu niebezpieczeństwo zsyłki w 1885 r., kiedy to wezwano go do Petersburga na tłumaczenie¹⁶⁸.

Dał się zatem poznać jako pasterz gorliwy i dbający o dobra duchowe i materialne diecezji, a nade wszystko walczący o zachowanie polskości na ziemiach polskich znajdujących się pod zaborem rosyjskim. Był on ostatnim biskupem włocławskim XIX wieku. Przeszedł

¹⁶⁷ W. KUJAWSKI, *Bereśniewicz Aleksander Kazimierz...*, s. 8.

¹⁶⁸ Tamże, s. 9.

do historii jako jeden z najwybitniejszych biskupów tego czasu, nie tylko w diecezji włocławskiej, ale i wśród episkopatu polskiego.

Był on ostatnim biskupem włocławskim w XIX wieku, aczkolwiek nie ostatnim biskupem kujawsko-pomorskim. Był nim jego następca na stolicy biskupiej biskup Stanisław Kazimierz Zdzitowiecki, który kierował diecezją w latach 1902-1927. Za jego rządów Polska odzyskała niepodległość, jak też za niego nastąpiły zasadnicze zmiany na ziemiach polskich i podziale administracyjnym Kościoła w Polsce. Był on jednym z bardziej zaangażowanych biskupów w dzieło przygotowania planów reorganizacji diecezji i metropolii w Drugiej Rzeczypospolitej. Dokonało się to w 1925 r. mocą bulli cyrkumskrypcyjnej *Vixdum Poloniae unitas*. Wtedy to diecezja włocławska oddała dużą część swego terytorium do nowopowstałych diecezji w Częstochowie i Łodzi, w zamian otrzymując niewielką ilość parafii od diecezji płockiej i archidiecezji warszawskiej¹⁶⁹.

11. Stanisław Kazimierz Zdzitowiecki (1902-1927)

Biskup Zdzitowiecki, pierwszy biskup włocławski dwudziestego wieku, a ostatni okresu kujawsko-kaliskiego diecezji, urodził się 12 lutego 1854 r. w Baryczkowicach, parafii Kamieńsk koło Piotrkowa Trybunalskiego, w rodzinie ziemiańskiej własnego herbu. Był synem Wincentego i Julii z d. Psarskiej. Po skończeniu szkoły średniej w Piotrkowie wstępuje do seminarium duchownego w Warszawie. Po skończeniu seminarium otrzymał 23 lipca 1877 r. święcenia kapłańskie z rąk arcybiskupa Chościak-Popiela¹⁷⁰. Po święceniach pełnił obowiązki wikariusza w warszawskich parafiach św. Stanisława na Woli, Trójcy Świętej na Solcu i Najświętszej Maryi Panny na Lesznie. Następnie został skierowany na studia prawnicze do Rzymu, gdzie w roku 1882 uzyskał stopień doktora prawa na Papieskim Uniwersytecie Grego-

¹⁶⁹ W. FRĄTCZAK, *Stanisław Kazimierz Zdzitowiecki (1854-1927), ordynariusz włocławski, mecenas nauki, opiekun robotników*, w: *Zasłużeni dla Włocławka*, Włocławek 1991, s. 226-227.

¹⁷⁰ M. MORAWSKI, *Ks. Stanisław Kazimierz Zdzitowiecki, biskup diecezji włocławski*, *Kronika Diecezji Włocławskiej* 21(1927), s. 3; W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 105-106.

riańskim. W czasie studiów rzymskich odbywał też praktykę kurialną w kongregacjach rzymskich¹⁷¹. Po powrocie do kraju w 1883 został zabrany przez ks. Antoniego Sotkiewicza do Sandomierza, kiedy ten został mianowany biskupem sandomierskim. Przez 18 lat pracował z biskupem Sotkiewiczem, który powierzał mu szereg ważnych stanowisk i uważał go za swego zaufanego doradcę i przyjaciela. Był więc ks. Zdzitowiecki kanclerzem tamtejszej kurii, profesorem seminarium, proboszczem w podmiejskich parafiach i członkiem kapituły. Pracując przez tyle lat u boku biskupa miał możliwość dobrze zapoznać się ze sprawami Kościoła. Po śmierci biskupa Sotkiewicza został wybrany wikariuszem kapitulnym i przez rok rządził diecezją sandomierską¹⁷².

W dniu 9 czerwca 1902 r. papież Leon XIII mianował ks. Zdzitowieckiego biskupem kujawsko-kaliskim. Święcenia biskupie przyjął, zgodnie z nakazem władz rosyjskich, w Petersburgu 23 listopada 1902 r. z rąk biskupa Jerzego Józefa Elizeusza Szembeka¹⁷³. Do diecezji przybył 1 grudnia tegoż roku i niebawem odbył ingres do katedry włocławskiej. Od samego początku kierowania rozległą diecezją podejmuje działania zmierzające do wzmocnienia pozycji Kościoła i jego roli w życiu społecznym. Kładł nacisk na formację duchowieństwa i kandydatów do kapłaństwa, rozwija działalność naukową w diecezji i seminarium duchownym, zakłada szkoły katolickie, troszczył się o byt i sprawiedliwe prawa społeczne wiernych świeckich, a jednocześnie jego działalność duszpasterska przyczynia się do ożywienia wielu aspektów działalności wpisanej w misję Kościoła. Kontynuował pewne aspekty działalności swego poprzednika, biskupa Bereśniewicza, szczególnie te odnoszące się do hamowania wpływów rosyjskich na terenach diecezji włocławskiej. Przez 25 lat rządów diecezją zyskał tytuł mecenasa nauki, działacza społecznego, patrioty i duszpasterza¹⁷⁴.

¹⁷¹ M. MORAWSKI, *Ks. Stanisław Kazimierz Zdzitowiecki...*, s. 4.

¹⁷² W. FRĄTCZAK, *Zdzitowiecki Stanisław Kazimierz*, w: *Włocławski Słownik Biograficzny*, t. I, Włocławek 2004, s. 186-187.

¹⁷³ M. MORAWSKI, *Ks. Stanisław Kazimierz Zdzitowiecki, biskup diecezji włocławskiej...*, s. 35.

¹⁷⁴ S. KOSTRZEWA, *Działalność ustawodawcza biskupa włocławskiego Stanisława Zdzitowieckiego*, Lublin 1991, s. 101 (mps Bibl. Sem. Duch. we Włocławku).

Jego rządy diecezją wniosły wiele inicjatyw i działań, które przyczyniły się do wzrostu autorytetu Kościoła i wzmocnienia jego działalności wśród wiernych świeckich. Kierując diecezją postawił na duszpasterstwo, prowadzone nie tylko przez kapłanów, ale i przez samego siebie. Mając zmysł duszpasterski i widząc potrzebę prowadzenia w parafiach solidnego duszpasterstwa, wymagał od duchowieństwa rezydowania w parafiach, lepszego współżycia między sobą, przestrzegał przed długimi kazaniami. Zwracał szczególną uwagę na dobrą katechizację, kreśląc trzyletni plan nauki katechizmu, jak też na sprawowanie kultu Bożego i szafowanie sakramentów¹⁷⁵.

W roku 1916 biskup Zdzitowiecki w rezydencji biskupiej we Włocławku otworzył gimnazjum, przeznaczając na ten cel jedno skrzydło. Widząc potrzebę kształcenia młodzieży rozpoczyna w 1920 r. budowę gimnazjum przy ulicy Łęskiej. Troszcząc się natomiast o wykształcenie i przygotowanie kandydatów do kapłaństwa podzielił seminarium duchowne we Włocławku na niższe i wyższe. Seminarium niższe, inaczej liceum imieniem Piusa X, miało przygotowywać kandydatów do seminarium wyższego. Żywo zainteresowany seminarium wyższym i kształceniem alumnów potrafił kilka razy w tygodniu odwiedzać seminarium. Uczestniczył w egzaminach i spotkaniach z klerykami, aby w ten sposób lepiej ich poznać, co potem pozwalało mu trafnie wybrać kandydatów na dalsze specjalistyczne studia. Pragnąc mieć w diecezji dobrze wykształcone i przygotowane do pracy duszpasterskiej duchowieństwo, w roku 1922 przedłużył czas nauki w seminarium duchownym do pięciu lat¹⁷⁶.

Gorąco popierał zamiar i plan powstania Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, oddając do jego dyspozycji najlepszych włocławskich profesorów. Warto w tym miejscu wspomnieć, że założycielem obecnie funkcjonującego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II był w roku 1918 ks. Idzi Radziszewski – kapłan z diecezji włocławskiej. On to, za zgodą biskupa Zdzitowieckiego oraz za apro-

¹⁷⁵ W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 108.

¹⁷⁶ S. KOSTRZEWA, *Działalność ustawodawcza biskupa włocławskiego Stanisława Zdzitowieckiego...*, s. 99.

batą biskupów polskich i nuncjusza Stolicy Apostolskiej w Polsce, po uzbieraniu funduszy wśród Polaków w Petersburgu zorganizował prywatną szkołę wyższą pod nazwą Uniwersytet Lubelski. Uniwersytet ten, posiadający pełne prawa uczelni publicznej, został 27 lipca 1918 r. zatwierdzony przez Zjazd Biskupów Królestwa Polskiego i jesienią tegoż roku rozpoczął działalność naukową i dydaktyczną. W początkach swej działalności obejmował cztery wydziały: teologiczny, prawa kanonicznego, prawa i nauk społecznych i nauk humanistycznych¹⁷⁷. Pragną zasilić kadrę tego uniwersytetu i wspomóc jego działalność, biskup Zdzitowiecki wysłał wielu profesorów z seminarium włocławskiego do nauczania na tym uniwersytecie.

Był wielkim zwolennikiem podnoszenia oświaty wśród wiernych. Jednym ze sposobów na realizowanie tego było czytelnictwo. Zachęcał zatem do prenumeraty pism ludowych, takich jak *Posiew*, *Promień*, *Przyjaciel Ludu* oraz katolicki *Dziennik Powszechny*. Jako biskup włocławski był założycielem licznych wydawnictw i czasopism, takich chociażby jak: *Ateneum Kapłańskie*, *Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej*, *Dziennik Powszechny*, *Wiadomości Pasterskie* i wiele innych¹⁷⁸. Był również założycielem drukarni diecezjalnej, która zaczęła funkcjonować od 1907 r., a od roku 1910 powstała księgarnia powszechna. Za tego biskupa Włocławek stał się poważnym ośrodkiem wydawniczym i naukowym. Wychodziło wówczas 16 czasopism, które zyskiwały sobie uznanie daleko poza miejscem wydawania¹⁷⁹.

Dużo uwagi biskup Zdzitowiecki poświęcał sprawom robotników. Interesował się ich bytem materialnym, pracował nad podniesieniem wśród nich oświaty i możliwości zdobywania wiedzy i nauki. Kapłanów diecezji włocławskiej wzywał, by szerzyli oświatę i przyczyniali się poprzez swoje działania do zainteresowania nauką i wiedzą. Wiele uwagi poświęcał wizytacjom diecezji. W czasie swoich rządów die-

¹⁷⁷ M. MORAWSKI, *Ks. Stanisław Kazimierz Zdzitowiecki biskup diecezji włocławskiej...*, s. 108-109; W. FRĄTCZAK, *Stanisław Kazimierz Zdzitowiecki (1854-1927), ordynariusz włocławski...*, s. 226.

¹⁷⁸ S. KOSTRZEWA, *Działalność ustawodawcza biskupa włocławskiego Stanisława Zdzitowieckiego...*, s. 99-100.

¹⁷⁹ W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 111.

ceją dwukrotnie wizytował wszystkie parafie¹⁸⁰. Utworzył wiele nowych parafii w diecezji i poświęcił ponad 90 nowych kościołów. To on odbierał przysięgę od Rady Regencyjnej. W roku 1910 koronował koronami papieskimi, ofiarowanymi przez papieża Piusa X, obraz Matki Bożej Częstochowskiej w kościele św. Jana we Włocławku i postarał się u tegoż papieża o nadanie tytułu bazyliki mniejszej dla katedry włocławskiej.

Ważnym elementem działalności biskupa Zdzitowieckiego było zainteresowanie się kwestią robotniczą. Rozumiał zmieniające się czasy i dlatego w licznych swoich wystąpieniach i zarządzeniach dawał wyraz zrozumienia dla rodzącej się „kwestii społecznej”. Idąc za wskazaniami encykliki *Rerum novarum*, już w pierwszym roku swych rządów zezwolił duchownym na organizowanie zebrań robotniczych w gmachu seminarium, aby ustrzec ich przed policją carską. Zorganizował stowarzyszenie robotników chrześcijańskich we Włocławku, Kaliszu, Kole, Pabianicach i Częstochowie. Otworzył też sekretariat generalny do spraw robotników, dając do jego dyspozycji odpowiedni lokal. Był członkiem kooperatywy robotniczej we Włocławku. Zawsze interesował się bytem materialnym robotników, pracował nad podniesieniem ich wykształcenia, zakładał biblioteki i czytelnie. W odezwach i listach wzywał duchowieństwo, aby zajmowali się także szerzeniem oświaty, budowali domy parafialne, w których skupiałoby się życie kulturalne parafii. Dla alumnów seminarium organizował specjalne kursy społeczne, aby zaprawiać ich do przyszłych obowiązków. Głośna zaś działalność kulturalna, społeczna i oświatowa ks. Wacława Blizińskiego w Liskowie, twórcy wzorowej wsi, kilku szkół, sierocińca, szpitala, ochronki, kilku zakładów pracy, kółka rolniczego i spółdzielni rolniczej, była wzorem, który dawał do naśladowania. Zakładał też sam liczne ochronki i domy dla sierot. Nawet w dniu jego pogrzebu wielu, znając jego życzenie, zamiast wieńców składało ofiary na założone przez niego ochronki¹⁸¹.

¹⁸⁰ Relacja J. E. Biskupa Zdzitowieckiego o stanie diecezji kujawsko-kaliskiej złożona w Rzymie, Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej 3(1907), s. 71.

¹⁸¹ W. FRĄTCZAK, *Zdzitowiecki Stanisław Kazimierz...*, s. 187; W. KUJAWSKI, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 112.

Rządy biskupa Zdzitowieckiego, przypadające pod koniec niewoli i na początek odrodzenia niepodległości, ukazały biskupa jako gorącego patriotę, zatroskanego o losy kraju. Jego patriotyczne wystąpienia podczas strajków w 1905 i 1906 r. spowodowały, że był zmuszony tłumaczyć się u ministra spraw wewnętrznych Piotra Durnowa w Petersburgu. W 1912 r. po wygłoszeniu przemówienia żałobnego na pogrzebie arcybiskupa Wincentego Teofila Chościak Popiela, delegacja rosyjska, oburzona, opuściła katedrę. Był tym, który odbierał przysięgę od Rady Regencyjnej. Z zachowanej korespondencji z jej członkami, a zwłaszcza arcybiskupem Kakowskim, jasno widać, jak bardzo interesował się losami odradzającej się ojczyzny¹⁸².

Można powiedzieć, że był niezmordowanym w przeprowadzaniu wizytacji kanonicznych. W czasie 25 lat swych rządów zdołał dwukrotnie odwiedzić wszystkie parafie w tej ogromnej wówczas diecezji. Utworzył wiele parafii, poświęcił ponad 90 nowych świątyń. Zmarł 11 lutego 1927 r. Jego pogrzeb był wielką manifestacją religijną. Pochowany został w katedrze we Włocławku w krypcie biskupów włocławskich¹⁸³.

Zakończenie

Zaprezentowana działalność kościelna biskupów włocławskich okresu kujawsko-kaliskiego, mającego miejsce w historii diecezji w wieku XIX i początku XX, przypadła na jeden z najtrudniejszych okresów jakie przeżywał i doświadczał Kościół włocławski na przestrzeni swoich dziejów. Spowodowane to było nie tylko faktem, że Polska straciła swoją suwerenność, ale także tym, iż narodem, który był katolickim i terenami na których znajdowała się diecezja włocławska, rządziły w większości rządy niekatolickie: w Prusach protestanckie, a w Rosji prawosławne. Odbiło się to na wielu płaszczyznach życia kościelnego w diecezji oraz miało znaczący wpływ na zarządzanie diecezją przez biskupów włocławskich. Niebawem po pierwszym rozbiore Polski można było zaobserwować wysiłek władz pruskich skierowany

¹⁸² W. FRĄTCZAK, *Stanisław Kazimierz Zdzitowiecki (1854-1927)...*, s. 227.

¹⁸³ W. FRĄTCZAK, *Zdzitowiecki Stanisław Kazimierz...*, s. 188; *Śp. Ks. Stanisław Zdzitowiecki biskup diecezji włocławskiej*, Ateneum Kapłańskie 13(1927), s. 105-112.

w różnym stopniu przeciwko Kościołowi katolickiemu, jak i polskości, zwłaszcza w pomorskiej części diecezji. A po 1818 r., pomimo deklaracji cara Aleksandra I, że jako monarcha Królestwa Polskiego będzie szanował dotychczasowe prawa Kościoła w Polsce, Kościół spotykał się z wielorakimi utrudnieniami. Wymagało to od biskupów nieraz zdecydowanych działań mających na celu obronę polskości oraz praw i możliwości prowadzenia przez Kościół duszpasterstwa i sprawowania kultu. Dzięki roztropności oraz staraniom biskupów, mimo pozbawienia Kościoła jego dawnego uposażenia, zdołano w omawianym okresie pozyskać od władz rządowych spore fundusze na budowę kościołów, seminarium czy remont katedry.

W początkowym okresie dwa archidiaconaty: pomorski i kruszwicki, znalazły się w sferze oddziaływania protestantyzmu, później zaś od 1818 r., diecezja znalazła w Królestwie Polskim, czyli w zaborze rosyjskim, gdzie religią panującą było prawosławie. Sytuacja ta nie sprzyjała działalności kościelnej biskupów włocławskich. Mimo jednak trudności i problemów biskupi włocławscy, na ogół podejmowali różne działania zmierzające do utrzymania polskości u wiernych mieszkających na terenie diecezji, jak też mających na celu zachowanie praw Kościoła, właściwe życie i funkcjonowanie różnych urzędów kościelnych oraz realizowanie zasadniczej misji Kościoła. Stąd u wszystkich biskupów dostrzegamy wiele wysiłków mających na celu wprowadzanie dyscypliny wśród duchowieństwa, podnoszenie ich poziomu moralnego i intelektualnego, jak też działania mające na celu rozwój życia religijnego i sakramentalnego. Biskupi w tych trudnych czasach nie zapomnieli o wychowywaniu i formacji nowego pokolenia kapłanów. Stąd troszczyli się o seminarium duchowne, wydawali dekrety reformujące tę szkołę, przyczyniając się w ten sposób do jej rozwoju. Poprzez działania biskupów ustrzeżono się kontroli władz cywilnych nad seminarium duchownym. Wspólnym wysiłkiem biskupów i kapłanów wokół seminarium duchownego potrafiiono w tym trudnym okresie uczynić Włocławek miejscem przodującym w Królestwie pod względem myśli teologicznej.

Pierwsi biskupi omawianego okresu, nie znając tradycji diecezji, rezydowali w Kaliszu, jednakże dzięki zdecydowanej postawie kapituły włocławskiej, która broniła praw Włocławka i tamtejszej katedry, przeciwstawiając się próbom przeniesienia całego ośrodka diecezji do Kalisza, postanowili przenieść urzędy centralne do starej stolicy włocławskiej i rezydować we Włocławku. Dzięki temu stolica prastarej diecezji włocławskiej, mimo trudnych swych dziejów oraz wielu zmian administracyjno-organizacyjnych jakie musiała przejść, pozostawała zawsze ta sama.

Można zatem powiedzieć, iż biskupi omawianego okresu kujawsko-kaliskiego diecezji odznaczali się troskliwością o stan materialny, religijny, administracyjno-organizacyjny i duszpasterski Kościoła włocławskiego. Jedni w większym, inni w mniejszym stopniu, podejmowali różne działania i inicjatywy zmierzające do głoszenia dzieła zbawczego, uświęcenia wiernych i rozwoju Kościoła partykularnego. Wśród nich wielu było wspaniałych pasterzy i administratorów, intelektualistów i działaczy narodowych, polityków i senatorów, upominających się o prawa dla narodu polskiego będącego wtedy pod zaborami. To dzięki ich działalności Kościół włocławski zawdzięcza bardzo wiele w dziedzinach życia religijnego, duszpasterskiego, administracyjnego i ustawodawczego. Poprzez podejmowane działania kościelne mieli znaczący wpływ na kształt, obraz i życie ówczesnej diecezji. Jeden z omawianych biskupów, Mikołaj Błocki, był tylko biskupem nominatem, albowiem nie objął kanonicznie diecezji, gdyż wcześniej zmarł. Liczy się jednak do szeregu biskupów włocławskich. Szczególnie warto podkreślić i zauważyć działalność czterech biskupów omawianego okresu, a mianowicie: Józefa Ignacego Rybińskiego, Józefa Szczepana Koźmiana, Aleksandra Kazimierza Bereśniewicza i Stanisława Kazimierza Zdzitowieckiego, których należy zaliczyć do znaczących i wybitnych pasterzy włocławskich omawianego okresu.

Church activity of Włocławek's Bishops in period of Kujawsko – Kaliska Diocese

Diocesan Bishop, who „from God's appointment takes the place amongst the Apostles and he is that appointed Shepherd in the Church, so he can be the teacher of tuition, priest of God's worship and venerable of ruling” (can. 375 § 1 of Code of Canon Law) Decides about the condition of the Diocese – particular Church, its life and priesthood life as well as organization of particular Church that is under bishop's management depend on his activity and established legal standards. In the history of Włocławek's diocese, many great, outstanding, educated and experienced reform – making shepherds were sat on Bishops' capital. Amongst the others, some of them and their legacy include Włocławek's bishops, who acted in difficult period of XIX and beginning of XX century, the period called kujawsko-kaliski period in history of Włocławek's diocese, which took place in years 1818 – 1925.

That period was one of the most difficult time that Włocławek's Church experienced and went through over a span of its history. It was caused not only by the fact that Poland lost its sovereignty and also due to a fact that nation, which was catholic and areas of Włocławek's diocese were ruled by governments, which were in majority non-catholic. It had an impact on many areas Church life in the Diocese and had significant influence on the way the diocese was managed by Włocławek's bishops. Many times they were required to undertake determined actions having in purpose to defend Polish provenance and rights as well as a possibility to maintain the priesthood by the Church and providing the God's worship. Thanks to prudence and efforts of Bishops, despite of taking away from Church its former wages, it was possible in described period to get from government authorities quite big funds for construction of churches, seminaries or renovation of the cathedral. In the same time, the bishops of period in question undertook various actions having in purpose to maintain Polish descent on the flock residing on area of diocese as well as aiming at keeping the rights of the Church, correct life and functioning of different Church offices and realization of principal mission of the Church.

The first bishops of period in question, not knowing the tradition of diocese, resided in Kalisz, however thanks to determined attitude of Włocławek's chapter, which defended the rights of Włocławek and local cathedral, opposing to attempts for transferring the whole diocese centre to Kalisz, decided to transfer the central offices to the old capital in Włocławek and to reside in Włocławek. Because of that the capital of primeval Włocławek diocese, despite of its rough history and many administrative-organizational changes it had to

be subjected to, had always remained the same. Bishops also took a great care of material, religious and priesthood condition of Włocławek's Church. Many of them were the great shepherds and administrators, intellectualists and national campaigners, politicians and senators, demanding and fighting for rights for Polish nation, which was then under foreign annexations. Thanks to their activity Włocławek's Church owed so much to them in areas of religious, priesthood, administrative and legislative life. By taken appropriate church actions, bishops had significant influence on shape, picture and life of diocese then. We should especially emphasize and appreciate the activity of four bishops from period in question, and namely: Józef Ignacy Rybiński (1777 - 1806), Józef Szczepan Koźmian (1823 - 1831), Aleksander Kazimierz Bereśniewicz (1883 - 1902) and Stanisław Kazimierz Zdzitowiecki (1902 - 1927), whom we can include to circle of outstanding Włocławek's shepherds of described period.